

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NAİBƏ QASIM qızı ƏHMƏDOVA

**Fransız və Azərbaycan dillərinin bədii mətnlərində feili
bağlamaların müqayisəli tipologiyası**

HSM 060201- DİLŞÜNASLIQ (fransız dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: f.f.d.,dos. Ülfət Zakir oğlu İbrahim

Bakı

Mündəricat

Giriş-----5-9

I fəsil. Ümumi dilçilikdə feili bağlama anlayışı

1.1. Feili bağlamanın ümumi dilçilikdə tədqiqinə dair-----10-13

1.2. Feili bağlamanın tarixi aspektdən araşdırılması-----14-18

1.3. Feili bağlamaya morfoloji baxış-----18- 43

II.Fransız dilində feili bağlama və onun Azərbaycan dilində qarşılığı

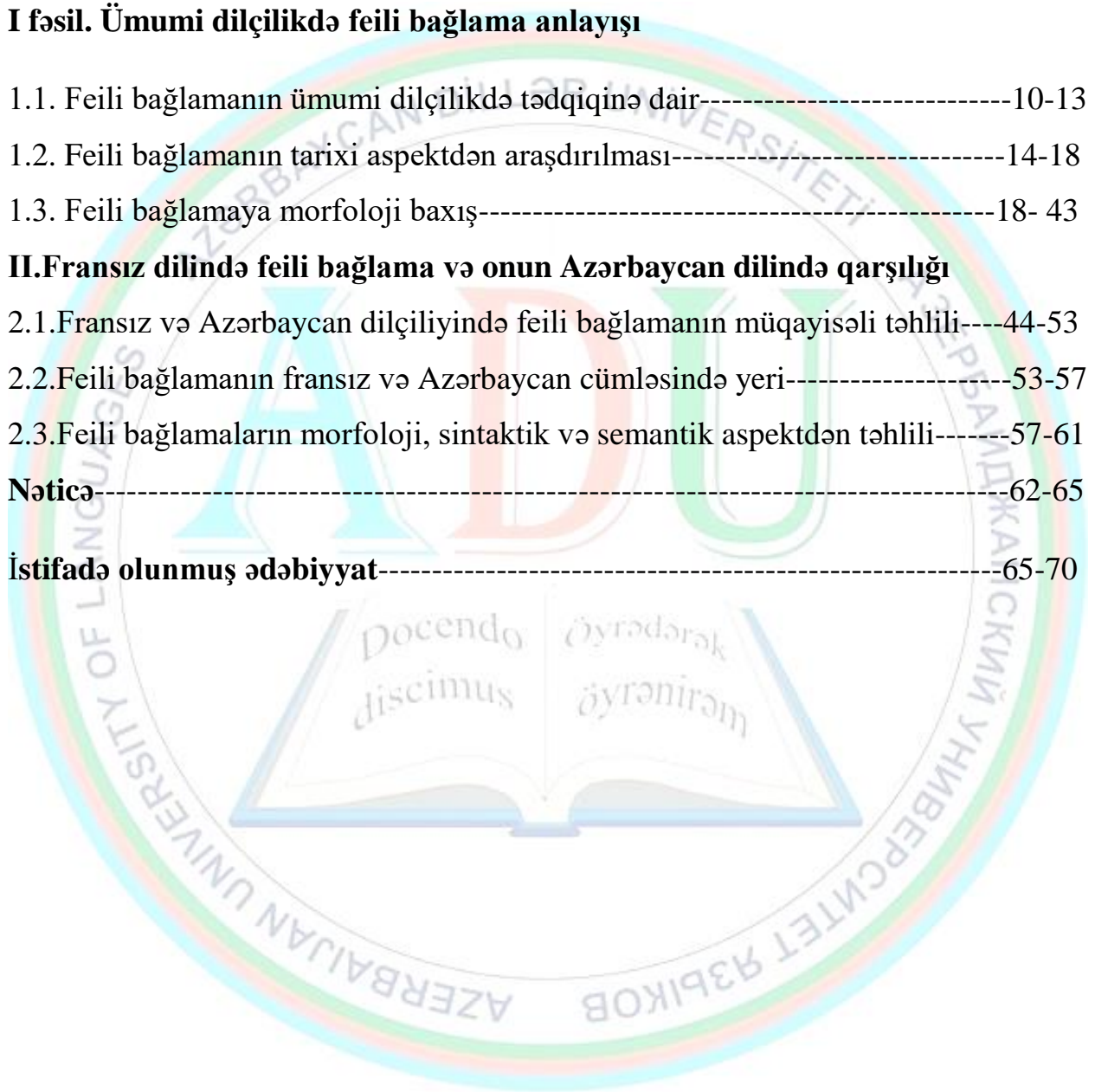
2.1.Fransız və Azərbaycan dilçiliyində feili bağlamanın müqayisəli təhlili---44-53

2.2.Feili bağlamanın fransız və Azərbaycan cümləsində yeri-----53-57

2.3.Feili bağlamaların morfoloji, sintaktik və semantik aspektdən təhlili-----57-61

Nəticə-----62-65

İstifadə olunmuş ədəbiyyat-----65-70

Giriş

Gündən-günə çiçəklənən Azərbaycan hələ keçən əsrlərdən Avropa ilə sıx ticari və mədəni əlaqələri qurmuşdur. Ələlxüsus da Fransa ilə. Hələ IX əsrdə yüksək təbəqəli zadəgan ailələrində fransız dilinin mənimsənilməsi bir etiket halını almışdı. “Firəng” dilini bilməmək cahillik, qeyri-mədənilik əlaməti sayılırdı. O dövrlərdə zənginlər fransızlarsayağı şadlıq məclisləri qurar, Avropaya meyl etməyə çalışdılar. Zəngin təbəqənin insanları evlərində xüsusi mürəbbiyələr, yəni, tərbiyəçilər saxlayardılar ki, onlar da zəngin qızlarına Fransa mədəniyyətini, fransız dilini öyrədirdilər.

IX əsrdə qızların Avropaya təhsil almağa getməsi mümkün deyildisə də, oğlanların Fransada təhsil alıb ölkəsinə dönməsi bir növ dəb halını almışdı. Hətta, Azərbaycanın görkəmli yazıçılarından İsmayıl bəy Qutqaşını (1806-1869) da öz əsərlərini fransız dilində qələmə almışdır. Onun məşhur “Rəşid Bəy və Səadət xanım” əsəri bu gün də orta məktəb dərsliklərində yer alır.

Bu gün ölkəmiz inkişaf mərhələsindədir. Bu da xarici dövlətlərlə siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrin qurulmasına zərurəti artırır. Fransanın Azərbaycandakı səfirliyinin rəsmi saytında da Fransa və Azərbaycan dövlətləri arasında mövcud ikitərəfli əlaqələr dəqiq qeyd olunmuşdur. <https://az.ambafrance.org> saytının Fransa Azərbaycan əlaqələri səhifəsində yazılan məlumata görə, Fransa Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ikinci dövlətdir.

Azərbaycanın hal-hazırkı prezidenti cənab İlham Əliyev ölkə prezidenti kimi ilk rəsmi səfərini də məhz Fransaya etmişdir. Bu səfər 2004-cü ilin yanvarında baş tutaraq ikitərəfli xarakter daşmışdır.

Fransa və Azərbaycan arasında diplomatik və mədəni əlaqələr fransız dilinin hər sferada dərinlən öyrənilməsi zərurətini istər-istəməz meydana çıxarır. Belə ki, fransız dilindən nəinki bütün Fransa ərazisində yaşayan fransız xalqı, eyni zamanda “Frankofoniya” adlanan dünya xalqlarından ibarət böyük bir kütlə

istifadə edir. Fransa ilə bərabər bir neçə ölkə var ki, fransız dili həmin ölkələrdə fransız dili ana dili kimi istifadə edilir. Həmin dövlətlər bunlardır:

Fransa, Kanada, Belçika, İsveçrə, Lüksemburq, Mərakeş.

Bu dövlətlərdən başqa Əlcəzair, Tunis, Livan, Benin, Burundi, Cibuti, Çad, Komor adaları, KDR, Konqo Respublikası, Kot-d'İvuar, Madaqaskar, Mali, Mavritaniya, Mərkəzi Afrika Respublikası, Niger, Qvineya, Qabon, Seneqal, Haiti, Mavriki, Seyşel adaları və s. ölkələrdə də bu dildə danışılır.

Ümumiyyətlə, dünyada fransız dilində danışanların, yəni, “frankofonlar”ın sayı 200 milyondan artıqdır.

Bütün bu arqumentlər bir daha fransız dilinin dərinədən və müqayisəli şəkildə araşdırılmasının zərurətini sübut edir.

Mövzunun aktuallığı: Fransız və Azərbaycan dillərinin bədii mətnlərində feili bağlamaların müqayisəli tipologiyası mövzusu hər iki dilin qrammatikasını müqayisəli şəkildə dərinədən öyrənilməsi baxımından aktualdır.

Günümüzün reallıqlarını nəzərə alsaq, xarici dillərin mükəmməl şəkildə tədrisi üçün tipoloji araşdırmalar mühüm rol oynayır. Belə ki, tipoloji tədqiqat işləri hər iki dilin ümumi struktur fərqi, qrammatik quruluşlar fərqi, leksikoloji bazasını müqayisəli şəkildə ortaya qoyur.

Dilçilik sahəsinə aid tipoloji tədqiqat işləri tədqiq olunan dillərin müqayisəsi müstəvisində bir çox nailiyyətlərin əldə olunmasına gətirib çıxarır. Müqayisə olunan dillərin arasında mövcud olan oxşar xüsusiyyətlərlə yanaşı fərqli xüsusiyyətlərinin də olduğunu nəzərə alsaq, hər bir tədqiqat işi maraqlı arqumentlərin üzə çıxarılmasına səbəb olur.

Biz hesab edirik ki, hər bir tədqiqat işi Azərbaycan dilçiliyi üçün müəyyən bir tövhədir. Bu səbəb də tədqiqat işlərinin aktual olduğunu bir növ sübut edir.

Bizə məlum olduğu qədər bu mövzu bu günə qədər tipoloji şəkildə tədqiq olunmamış bir sahədir. Nəzərə alsaq ki, fransız yazıçılarının əsərləri Azərbaycanda həmişə maraqlı obyekt olub, hesab edirik ki, müasir Azərbaycan dilinin

qrammatikasında feili bağlamanın müasir fransız dilində ekvivalenti bədii mətnlərdə hansı şəkildə mövcüd olması və bədii mətnlərin tərcüməsi zamanı feili bağlamaların özünü qoruyub saxlaya bilməsi, yaxud tərcümə zamanı formasını dəyişməsi dilçilik sahəsində aktual mövzudur. Bu səbəb də bir daha tədqiqat apardığımız mövzunun aktuallığını sübut edir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi: Fransız və Azərbaycan dillərinin bədii mətnlərində feili bağlamaların müqayisəli tipologiyası mövzusunun tədqiqatını apararkən görürük ki, bu mövzu bu günə qədər dilçilər tərəfindən işlənilməmiş bir mövzudur. Nəinki, bu mövzu, hətta ümumiyyətlə, fransız və Azərbaycan dillərində feili bağlama anlayışı tipoloji şəkildə dilçilərin diqqətini tədqiqat obyektinə kimi demək olar ki, cəlb etməyib.

Hər iki dilin tipoloji cəhətdən araşdırılmasına professor B.İsmayılovun “Typologie du français et de l’azerbaïdjanaïis” əsərində rast gəlirik. Lakin, təəssüf ki, bu əsərdə bizim işimizin tədqiqat obyektinə olan feili bağlamanın müqayisəli təhlilinə yer ayrılmayıb.

Ümumiyyətlə, fransız və Azərbaycan dillərinin qrammatikasında feili bağlama mövzusu hər iki dildə ayrı-ayrılıqda dilçilər tərəfindən kifayət qədər araşdırılmışdır.

Azərbaycan dilçiliyində feili bağlamaların tədqiqi ilk dəfə Mirzə Kazımbəy tərəfindən “deəpriçastiye” adı altında 1839 ildə yazdığı “Türk-tatar dilinin qrammatikası” əsəri ilə başlamışdır. (3:11). Daha sonra müasir dövrümüzdə qədər müxtəlif dilçilər tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə tədqiq olunsada, hələ də bu sahə maraqlı obyektdir.

Azərbaycan dilinin qrammatikasında feili bağlama mövzusunun araşdırılmasını biz şərti olaraq iki qrupa bölə bilərik. Birinci qrup Mirzə Kazımbəydən bu günə qədər yaşayıb yaratmış dilçi alimlər tərəfindən feili

bağlamanın morfoloji əlamətləri, yaratdığı qrammatik mənalar, cümlədə mahiyyəti, rolu haqqında təsviri xarakterli məlumatların yığcam və müfəssəl şərhidir ki, əsasən dilimizin tədrisi ilə bağlıdır. Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə, Q.Kazımov, V.Əliyev, B.Xəlilov və b. bu kimi dilçilərdəndir.

İkinci qrup isə feili bağlamanı tədqiqat obyektini kimi götürərək, feili bağlamaları bu və ya digər aspektdən tədqiq etmiş, dissertasiya və məqalələr yazmışlar. Məsələn, Təranə Yusubovanın filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi “Azərbaycan dilində “feil+feil” tipli feili birləşmələr” adlı dissertasiyanı, B.Cəfərovun “Müasir Azərbaycan dilində feili bağlamalar” adlı namizədlik dissertasiyasını, Y.Seyidovun “Azərbaycan dilində feili bağlama tərkibləri” adlı namizədlik dissertasiyasını, H.Məmmədovun “Azərbaycan dilinin XIV-XIX əsərlərə aid yazılı abidələrində feili bağlamalar” adlı namizədlik dissertasiyasını və s. misal gətirmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işimizin məqsədi Azərbaycan Respublikasının elm sahəsinə, Azərbaycan dilçiliyinə tövhə olaraq fransız və Azərbaycan dilində feili bağlamaların tədqiqi və bir xarici dil kimi fransız dilinin mükəmməl öyrənilməsidir. Bu yolda qarşımızda duran vəzifələr hər iki dilin qrammatikasında feili bağlamaları müqayisəli şəkildə araşdıraraq, oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmaqdan və hər iki dilin bədii mətnlərində feili bağlamanın işlənmə tezliyini, işlənmə dərəcəsini, cümlələrdə yerini, daşdığı vəzifəni tədqiq etməkdən ibarətdir. Hər iki dilin bədii mətnlərində feili bağlamanın işlənmə tezliyini, işlənmə dərəcəsini, cümlələrdə yerini, daşdığı vəzifəni tədqiq etmək.

Bədii mətnlərdəki feili bağlamalar qarşı dilə tərcümə olunarkən qarşıya çıxan problemlərə nəzər salmaq. Burada problematika kimi feili bağlamaların qarşı dilə tərcüməsi zamanı öz formasını, mənasını nə dərəcədə qoruması nəzərdə tutulur. Beləliklə, tədqiqat zamanı qarşıda duran vəzifələr bunlardır:

- Feili bağlamanın ümumi dilçilikdə tədqiqinə nəzər salınması

- Feili bağlamanın tarixi aspektdən araşdırılması
- Feili bağlamanın morfoloji tədqiqi
- Fransız və Azərbaycan dilçiliyində feili bağlamanın müqayisəli təhlili
- Feili bağlamanın fransız və Azərbaycan cümləsində yeri
- Feili bağlamaların morfoloji, sintaktik və semantik aspektdən təhlili

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası: Tədqiqat işimizin nəzəri və metodoloji bazasını fransız və Azərbaycan dillərinin sistematik quruluşu, linqvistik fakt, hadisə və proseslərin bədii mətnlərdə ifadəsini ehtiva edən metod və vasitələrin məcmusu təşkil edir.

Mövzunun tədqiqi mərhələsində müxtəlif dillərdə materiallardan istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində istifadə olunmuş misal və nümunələrin seçimi üçün hər iki dildə müxtəlif və rəngarəng mənbələrdən istifadə edilmişdir. Bu tədqiqat işinin araşdırmaları zamanı aşağıdakı metodlardan istifadə edilmişdir:

- müqayisə-tutuşdurma (kontrastiv) metodu
- təsviri metod
- linqvistik təhlil metodu

Dissertasiyanın elmi yeniliyi: Tədqiqat işimizin yeniliyi müasir fransız və Azərbaycan dillərində feili bağlamaların bədii mətnlərdə istifadəsinin müqayisəli-tipoloji sahədə araşdırılmasıdır. Məlumdur ki, bu günə qədər tipoloji cəhətdən araşdırılma aparılmamış bir mövzu olduğu üçün Azərbaycan dilçiliyinə bir yenilik kimi elmi və praktik əhəmiyyət qatacaqdır.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti: Tədqiqat mövzusunda fransız və Azərbaycan dillərində feili bağlamaların təzahür formalarının, onların qrammatik, leksik, semantik, sintaktik xüsusiyyətlərini ehtiva etdiyi məsələlərin öz təsdiqini tapması nəzəri və praktik baxımdan izah edilir. Fransız və Azərbaycan dillərində feili bağlamaların tutuşdurularaq müqayisə olunması zamanı meydana çıxan oxşar və fərqli cəhətlər hər iki dilin strukturunun səciyyəvi xüsusiyyətlərini üzə çıxarır. Fransız dilində feili bağlama bir növdə mövcud olduğundan mətnlərin Azərbaycan

dilinə tərcüməsi zamanı Azərbaycan dilindəki 14 növ feili bağlamalardan hansı ilə ekvivalent təşkil etməsi bu günə qədər tədqiq olunmamışdır. İşin elmi əhəmiyyəti müxtəlif strukturlu iki dilin qrammatik quruluşlarının qarşılaşdırılması zamanı üzə çıxan maraqlı faktlar vasitəsilə dilə dərinlən yiyələnməkdir.

İşin praktik əhəmiyyəti isə tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş nəticələrin fransız və Azərbaycan dillərinin ikitərəfli tərcüməsi zamanı, hər iki dilin tipoloji tədrisində istifadə edilməsindədir.

İşin aprobasiyası: Tədqiqat işinin aprobasiyası Fransız dilinin qrammatikası və fonetikasi kafedrasına aiddir. Dissertasiya işinin bəzi hissələri kafedra iclasında müzakirə olunmuş və tədqiqat işinin möczusu əsasında iki məqalə də işıq üzü görmüşdür.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiyanın strukturu tələb olunan normalara uyğun olaraq mündəricat, giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Elmi işin mündəricat hissəsində başlıqların səhifə nömrələri qeyd olunur. Giriş hissəsində mövzunun seçilməsi, onun aktuallığı, tədqiqatın elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Dissertasiyanın aprobasiyası və strukturu barədə məlumat verilmişdir.

İşin birinci fəslə üç yarım fəsildən ibarətdir:

I.Ümumi dilçilikdə feili bağlama anlayışı

- 1.1. Feili bağlamanın ümumi dilçilikdə tədqiqinə dair
- 1.2. Feili bağlamanın tarixi aspektdən araşdırılması
- 1.3. Feili bağlamanın morfoloji tədqiqi

İşin ikinci hissəsi:

II.Fransız dilində feili bağlama və onun Azərbaycan dilində qarşılığı

- 2.1. Fransız və Azərbaycan dilçiliyində feili bağlamanın müqayisəli təhlili
- 2.2. Feili bağlamanın fransız və Azərbaycan cümləsində yeri
- 2.3. Feili bağlamaların morfoloji, sintaktik və semantik aspektdən təhlili

Tədqiqat işinin fəsilərində aparılan araşdırmalar nəticəsində yaranan fikirlər ümumiləşdirilir və işin “Nəticə” hissəsində öz əksini tapır.

Tədqiqat işinin sonunda istifadə edilmiş elmi və bədii ədəbiyyatın siyahısı verilir.

1.Ümumi dilçilikdə feili bağlama anlayışı

1.1. Feili bağlamanın ümumi dilçilikdə tədqiqinə dair

Dilin zənginliyi onun ifadə vasitələrinin zənginliyi ilə birbaşa əlaqəlidir. Dünyada mövcud olan dillər özünəməxsusluğu və zənginliyi ilə biri digərindən seçilir. Bu özünəməxsusluq və zənginlik dilçilik elmi sahəsində aparılan tədqiqat işlərinin nəticəsində ərsəyə gələn elmi əsərlərdə daha aydın nəzərə çarpır.

Dilçilik elmi dünyada dilin yaranmasını, inkişafını, geneoloji və tipoloji təsnifatı prinsiplərini, dilin daxili quruluşunu və s. dillə bağlı məsələləri tədqiq edir. Dillərin tipoloji cəhətdən bölgüsü ilk olaraq alman dilçisi V.Humboldt tərəfindən verilmişdir. Məhz buna görə V.Humboldt linqvistik tipologiyanın banisi hesab edilir.

Məşhur dilçi bütün dünya dillərini 4 qrupa bölmüşdür:

1. Kök,Amorf dillər
2. Aqqlütinativ dillər
3. Flektiv dillər
4. İnkorporlaşan dillər (12:16)

Azərbaycan dili aqqlütinativ dillər qrupuna, fransız dili isə flektiv dillər qrupuna aid olduğu üçün bu iki dil qohum olmayan dillər hesab olunur. Belə ki, flektiv dildə söz kökdən dəyişirsə, aqqlütinativ dildə söz kök və şəkilçidən ibarət olur. Lakin, bu o demək deyil ki, flektiv dildə aqqlütinativlik xüsusiyyətlərinə və yaxud da əksinə aqqlütinativ dildə flektivlik xüsusiyyətlərinə qətiyyən rast gəlinmir. Hər bir dil tipində digər dil tiplərinə məxsus çalarlar tapmaq mümkündür.

Bundan başqa, hər iki dilin cümlə strukturuna nəzər salarkən də fərqli olduğunu görürük. J.Qrinberqin müxtəlif strukturlu dilləri cümlə strukturuna əsasən 3 qrupa ayırmasına əsaslanaraq fransız dilinin cümləsi strukturuna görə Mübtəda-Xəbər-Tamamlıq, Azərbaycan dilinin cümlə strukturu isə Mübtəda-Tamamlıq-Xəbər şəklində bir birindən fərqlənir.

J.Qrinberq cümlə strukturuna görə dilləri 3 qrupa bölmüşdür:

1. PSO (XMT) –xəbər-mübtəda-tamamlıq
2. SPO (MXT) –mübtəda-xəbər-tamamlıq
- 3.SOP (MTX) –mübtəda-tamamlıq-xəbər (12:17)

Biz də fransız və Azərbaycan dillərinin arasındakı bütün bu fərqləri nəzərə alaraq hər iki dildə yazılan bədii mətnlərdə işlənmiş feili bağlamaları tipoloji cəhətdən müqayisə etməyə cəhd edəcəyik.

Fransız dili bu gün Fransa dövlətinin rəsmi dili hesab edilir. Tarixən də fransız dili əsas dil kimi Avropada hələ qədim zamanlardan öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Bu birincilik orta əsrlərdən ta XVIII yuzilliyə qədər davam etmişdir.

Fransız dilinin bütün Avropada əhəmiyyətli mövqe tutması Fransız monarxiyasının çox güclü və zəngin olması ilə əlaqədar idi. Fransız dilinin Amerikaya və Afrikaya yayılması isə demoqrafiya nəticəsində baş vermişdir.

Bu gün dünyada fransız dili 82,5 % fransızlar, 22,1% kanadalılar, 41% belçikalılar, 18,4 % isveçrəlilər, 58% mərakeşlilər tərəfindən ana dili kimi istifadə edilir (46).

Bundan başqa fransız dili dünyanın bir çox dövlətlərində də ikinci dil kimi istifadə olunur.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, orta əsrlərdə Fransız monarxiyasının qüdrəti sayəsində fransız dili mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Elə bu səbəbdən müxtəlif elmi və bədii əsərlər bu dildə yazılırdı.

Feilin təsriflənməyən formaları az işlənilmiş, mürəkkəb və mübahisəli məsələlərindəndir. Dildə bu formaların tarixən yaranması müəyyən ölçülərin, qaydaların sabitləşməsinə səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə, feilin təsriflənməyən formaları mövzusunun hər tərəfli və geniş şəkildə izahı bir sıra qrammatik və leksik məsələlərin açılmasına, izahına kömək edər, təlimlə əlaqədar bir sıra çətinlikləri aradan götürər.

Dildə xüsusi qrammatik kateqoriya kimi sabitləşən feilin təsriflənməyən formaları, əslində, feillə digər nitq hissələri arasında əlaqə yaradır, vahid dil sisteminin yaranmasına xidmət edir.

Azərbaycan dilinin morfolojiya və sintaksisinin tədrisində ortalığa çıxan bir sıra çətinlik məhz feilin təsriflənməyən formaları, o cümlədən feili bağlama ilə bağlıdır. Bu, xüsusilə şəkilçilərin, nitq hissələrinin, cümlə üzvlərinin, söz birləşmələrinin, tərkib və cümlələrin tədrisində daha çox hiss olunur.

Feili bağlama kateqoriyası semantik-morfoloji xüsusiyyətlərinə və sintaktik vəzifəsinə görə o qədər mürəkkəb və zəngindir ki, bu kateqoriyaya vahid ümumiləşmiş bir tərif və ya onu konkret bir terminlə adlandırmaq mümkün deyil. Bunu dilçilikdə mövcud olan fikir müxtəlifliyi və termin çoxluğu da təsdiq edir.

Feili bağlamaların sintaktik funksiyası onun təbiətində ikililiyi yaratmışdır. Bu məsələdə tədqiqatçılar zidd mövqe tuturlar.

Dilçilik ədəbiyyatında bir qayda olaraq, feili bağlamaların təbiətindəki ikilikdən, sintaktik funksiyası ilə əlaqədar onların zərfə meyl etməsindən danışılır. Lakin, bu meyletmənin qrammatik, semantik və fəlsəfi mahiyyəti açılmaz. Feili bağlamanın təbiətindəki bu ikililiyi və onun feildə özünü nə dərəcədə göstərdiyini elmi şəkildə əsaslandırmaq üçün görkəmli dilçi V.Əliyev A. Yoldaşevin aşağıdakı fikri ilə razılaşıaraq iki cəhətin əsaslandırılması fikrini qeyd edir:

Необходимо не только установить принадлежность личных и деепричастных форм к единой системе глагола, но и доказать тождество их лексического и категориального значения (3:7).

Deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, feili bağlamalar feilin təsriflənməyən formaları sırasında özünəməxsusluğu ilə seçilir. Təsadüfi deyildir ki, dilçilər bu kateqoriya ilə həmişə maraqlanmış, onun leksik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri haqqında maraqlı fikirlər söyləmişlər.

Ümumiyyətlə, fikrin təsiri və ətraflı ifadəsində feili bağlamanın da xüsusi rolu var. İkinci dərəcəli, asılı hərəkət kimi başa düşülən feili bağlamanın

mahiyyəti mətn daxilindəki sintaktik funksiyası, cümlə quruluşundakı mövqeyi və fikrin ifadəsindəki rolu ilə bağlıdır.

Feili bağlamalar sadə geniş cümlələrdə sözlərin sıralanmasını, təbii bağlamasını təmin etməkdə, ahəngdarlığı və axıcılığı saxlamaqda geniş imkanlara malikdirlər.

Feili bağlamalar yalnız təsriflənən feillərlə deyil, təsriflənməyən feil formalarını ilə də ikitərəfli münasibətdə ola bilər. Təsriflənən feilə, məsdərə, feili sifət və feili bağlamaya aid olmaqla, müxtəlif feil formalarının ahəngdar silsilələrini əmələ gətirir (3:91).

Azərbaycan dilində feili bağlamalar feilin həm təsriflənən, həm də təsriflənməyən formalarına aid olur. Feilin təsriflənən forması cümlə daxilində xəbər vəzifəsində çıxış etdiyi üçün feili bağlama birbaşa xəbərə, təsriflənməyən formalara aid olduqda isə dolayısı ilə xəbərə aid olur. Buradan da bu nəticə çıxır ki, feili bağlamalar cümlədə hər bir halda xəbərə aid olur.

Feili bağlamaları yaradan şəkilçilər heç zaman müstəqil şəkildə feilin xəbər şəklinin göstəricisi olmamış, yalnız onun formalaşmasında iştirak etmişdir. Əsas göstərici olaraq isə feili bağlamaların təyinatı vəzifəsində çıxış etmişlər.

Araşdırmalar sübut edir ki, feili bağlamaların adının “deepriçastiye” olması “de-priçastiye” sözüdür və “feili sifətdən düzəlmə” mənasını verir. Lakin feili bağlamalar yalnız bir cəhətdən feili sifətlərə yaxınlaşır. Belə ki, feili sifətlər kimi feili bağlamalar da təyinetmə vəzifəsində çıxış edir. Feili sifət əşyanı, feili bağlama isə əşya ilə bağlı iş, hal, hərəkəti aydınlaşdırır.

Feili bağlamaların qarşılığı olan zərflər substansivləşmə bilmədiyi kimi, feili bağlamalar da substansivləşmir. Feili bağlamalardan fərqli olaraq, feili sifətlər substansivləşir və cümlənin xəbəri vəzifəsində çıxış edir. Lakin, feili bağlamalar cümlədə xəbər vəzifəsində çıxış edə bilmir və həmişə xəbər tərkibinə daxil olur. Buna görə də feili bağlamalardan sonra təsriflənən və ya təsriflənməyən feil formalarının işlənməsi zəruridir.

1.2. Feili bağlamanın tarixi aspektdən araşdırılması

Fransız dilinin qrammatikası tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, nəinki fransız dilinin qrammatikasında, hətta bütün Avropada ilk nəzəri qrammatik əsər XVII əsrdə Antuan Arno və Klod Lanslo tərəfindən yazılmış “Aydın və sadə dillə ifadə edilmiş nitq sənəti əsasları məzmunu daşıyan ümumi rasionel qrammatika, bütün dillər arasında ümumi olanların və əsas fərqlərin məntiqi əsasları, habelə, fransız dili haqqında yeni qeydlər” əsəridir. Bu əsər dilçilikdə qısa olaraq “Por-Royal qrammatikası”, “Rasionel qrammatika”, “Ümumi və rasionel qrammatika” və ya “Universal və rasionel qrammatika” kimi adlandırılır.

Qeyd etdiyimiz əsərdən qabaq yazılmış qrammatik əsərlər fəlsəfi və ya təsviri xarakter daşıyırdısa, “Por-Royal qrammatikası” dilin quruluşunun dərin təhlilini verir, dilin tədqiqində yeni dövr açdı.

Əbülfəz Rəcəbli də bu əsər barədə “Dilçilik tarixi” əsərinin I cildində fikirlərini bu şəkildə qeyd edir:

Əvvəlki əsərlərin tətbiqi və təsviri qrammatikalarından fərqli olaraq, universal qrammatika “nitq sənətinin təbii əsaslarını”, “bütün dillər üçün ümumi olan prinsipləri”, “dillərdə təsadüf edilən əsas fərqlərin səbəblərini” müəyyənləşdirməyi öz qarşısına məqsəd qoymuşdu. (10:57).

“Por-Royal qrammatikası” qeyd etdiyimiz kimi, dilçilik elminin başlanğıcı kimi qrammatikada dönüş yaratdı. Bu əsər iki hissədən ibarətdir. İkinci hissə 24 fəslə əhatə edir. Birinci hissədə səslər və hərflər, vurğu və heca haqqında bəhs edilir. Feil, feili sifət, feili bağlama haqqında isə ikinci hissədə bəhs edilir. Söz birləşmələri haqqında da bir fəsildən ibarət sintaksis bölməsində bəhs edilir.

Azərbaycan dilində feili bağlamanın tədqiqi tarixi Mirzə Kazımbəyin 1839-cu ildə yazdığı “Türk-tatar dilinin qrammatikası” əsəri ilə başlamışdır. Üç hissə, iyirmi iki fəsildən ibarət “Qrammatika” kitabı prof. İ. Abbasovun zəngin və rəngarəng tədqiq və şərhlərinin əlavə olunması ilə bir növ irihəcmli ümumi dilçilik ensiklopediyasına çevrilmişdir.

M.Kazımbəyin “Türk-tatar dilinin qrammatikası” kitabında Türk-Azərbaycan dilinin qrammatikasından savayı, Babil qrammatik ənənəsindən, qədim hind dilçiliyindən, çin və yapon qrammatik ənənəsindən, ərəb dilçiliyindən, qədim Yunanıstan və Roma dilçiliyindən bəhs olunmuş, modistlərin təlimi, Por-Royal qrammatikası və s. haqqında zəruri məlumatlar verilmiş, koqnitiv linqvistika, deskriptiv və preskriptiv qrammatika, komparativ və kontrastiv linqvistika haqqında yetərincə araşdırmalar aparılmışdır.

Kitabda antik dövrdən tutmuş müasir dilçilik cərəyanlarına qədər ən müxtəlif dilçilik hadisələri tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Təbii ki, 1008 səhifəlik kitabda əksini tapmış linqvistik məsələlərə bir məqalədə münasibət bildirmək, onları detalları ilə təhlil etmək, təbii ki, mümkün deyildir. Kitabda sanskrit, yunan, latın, italyan, fransız, ərəb, ingilis, rus, hətta ispan, portuqal dillərinin qrammatik hadisələrinin Türk-Azərbaycan dili ilə müqayisəyə cəlb edilməsi çox maraqlı məqamları ortaya çıxarır.

M.Kazımbəyin təqdim etdiyi “second preterite” terminini İ.Abbasov sanskrit dilində feil zamanları və şəkilləri içərisində müəliyə edir.

O, M.Kazımbəyin “Qrammatika” əsərində qədim sanskrit, yunan və latın dillərinə məxsus qrammatik terminlərin izlərinin olduğunu vurğulayır. Sanskrit dilində feil yunan dilində maraqlı analogiyalar təqdim edir.

Burada İ.Abbasov feilin əmr, potensial (optative), prekative (əfv) və digər şəkillərindən bəhs edərək Türk-Azərbaycan dilinin fonunda sanskrit və yunan dillərinin başlıca önəm daşıyan qrammatik materiallarını diaxronik-kontrastiv aspektdə araşdırmaya cəlb edir. Misal üçün, “preterit” keçmişdə baş verən hadisələri bildirən qrammatik zaman, yaxud feil forması hesab olunur. İngilis dilində bu, bəzən bitmiş tərzə ifadə edən “Past Simple” feil formasına uyğun gəlir.

Latın dilində “perfekt” zamanı, demək olar ki, keçmişdə bitmiş hərəkəti bildirən “preterit”lə eyni funksiyaları bölüşür.

Müasir fransız dilində “preterit” “le passé simple” (the simple past) kimi tanınır və hərəkətin davam etməsini, təkrar baş verməsini və adiliyini bildirən imperfektdən (l'imparfait) fərqlənir.

İtalyan dilində bu zaman forması “passato remote” (hərf. "remote past") adlanır. Bu, bir dəfə və uzaq keçmişdə baş vermiş hərəkəti bildirən keçmiş zaman formasıdır. İtalyan dilində bu zaman forması hərəkətin təkrar-təkrar, davamlı baş verməsini ifadə edən “imperfetto”, yaxud hərəkətin yenidən yerinə yetirildiyini bildirən “passato prossimo” zamanlarından fərqlənir.

Bir çox Avropa dillərindəki zaman terminlərini dilimizə konkret və məhdud bir zaman forması kimi tərcümə etmək mümkün deyildir. Misal üçün, ingilis, ispan, fransız, italyan və s. dillərində sadaladığımız zaman bildirən istilahlardan heç də Türk-Azərbaycan dili ilə eyniyyət təşkil etmir və s. Bu hal feili bağlama termininin də müxtəlif dillərdə təxminən eyni funksiyaları yerinə yetirmə xüsusiyyətindən əlavə fərqlilik xüsusiyyətlərinin də üzə çıxmasında özünü göstərir.

Belə ki, Azərbaycan və fransız dillərində feili bağlamanın şəxsə görə dəyişmədiyi göstərilirsə, yəni dilçiliyində bu fikrə etiraz edilir. Yakut dilində feili bağlamaların əksəriyyətinin şəxsə görə dəyişildiyi qeyd olunur (3:12).

Prof. İ.Abbasov Türk-Azərbaycan dilinin qrammatikasına dair əsərlər yazmış J.Preindl, A.Fayzmayer, L.Dübö, K.Komidas, V.Lötelye, A.Jober, A.Davids, Vilyam Barker, Tomas Voqan, Çarlz Uels, Edvard Kvolz, Maykl Svan, Lars Conson və digər dilçi-alimlərin irəli sürdükləri dəyərli fikir və mülahizələri saf-çürük etmiş, müəyyən nəticələrə gəlmişdir.

Müəllif XIX əsr italyan qrammatikləri V.Peretti, D.Martelli R.Cottinin, latın dilinin qrammatikasından bəhs edən P.Jansenin və onlarla başqasının əsərlərindən bəhrələnmişdir.

Prof. İ.Abbasov qədim yunan, latın, italyan, ərəb dillərinin səs sistemi, qrammatikası, sintaksisini araşdırır. Belə ki, M.Kazımbəyin əsərində rast gəlinən

və çox vaxt dolaşılıq yaradan bir çox termin və istilahlardan birbaşa həmin mənbələrdə araşdırılır və bu dil materiallarının izahı əsasında Türk-Azərbaycan dilinin qrammatikası haqqında anlaşıqlı mənzərə yaranır.

H.Mirzəzadə “Azərbaycan dilinin tarixi morfoloqiyası” əsərində feili bəqləmələrin tarix boyu adlandırılmasını araşdıraraq qeyd edir: “Professor M.Kazımbəyin məşhur qrammatikasında “deepriçastiye” və ya “gerundium”, Vəzirovda “deepriçastnoe priləqatelnə”, M.Əfşarda “hal”, 1910-cu illərdə “ədati-vəslə”, 1920-ci ildən sonra yazılan qrammatika kitablarında “rəbt siğələri”(1925), “rəbtə” (1928), “fe`li zərf” (1933), “rəbt forması” (1936), “bəqləmə formaları” (1937), nəhayət 1938-ci ildən sonra yazılan dilçilik əsərlərində “feili bəqləmə terminləri işlədilmişdir (7:281).

M.Hüseynzadə də “Müasir Azərbaycan dili” kitabında qeyd edir ki, 1930-cu ilə qədər yazılmış qrammatikalarda feili bəqləmələrin adı “siğeyi-rəbtiyyə”, “rəbt siğəsi”, “feili zərf”, feili bəqləmə forması”, “feili bəqləmə şəkli” kimi terminlərlə adlandırılır ki, bu da şəkilçilərin sintaktik polu ilə əlaqəlidir (7:245).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilində feili bəqləmələrin tədqiqi tarixi 1839-dan başlasa da, feili bəqləmələrə hələ dastanların dilində rast gəlinir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında onlarla feili bəqləmə şəkilçisinə rast gəlinir. Bu şəkilçilər heç də hamısı bu günkü formasını qoruyub saxlaya bilməyib. Bəzi şəkilçilər ya arxaikləşib, ya da səs tərkibi zaman keçdikcə dəyişib.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında aşağıdakı şəkilçilər işlənmişdir:

-ib, -ib, -ub, -üb, -up, -yib, -yib, -yub, -yüb

-ib, -ib, -ub, -üb, -up, -yib, -yib, -yub, -yüb şəkilçiləri omonim olub mənbələrdə həm ikinci, üçüncü şəxs nəqli keçmiş zaman, həm də feili bəqləmə şəkilçisi kimi çıxış edir.

Lakin, bu şəkilçilər feili bəqləmə şəkilçisi kimi çıxış edərkən nəqli keçmiş zaman şəkilçisindən fərqli olaraq şəxsə və kəmiyyəyə görə dəyişmir, idi, imiş, isə

hissəcikləri ilə işlənir. Cümlə üzvü kimi xəbər deyil, zərflik vəzifəsində çıxış edir (2:57).

Y. Ergin-Qəhrəmanova “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında feilin təsriflənməyən formaları kitabında bu cür qeyd edir:

Maraqlıdır ki, “Dastani-Əhməd Hərami”nin dilində nəqli keçmiş zaman əlaməti olan *-ib⁴* şəkilçisinin *-ibən⁴* forması işlənmiş və *-dur⁴* şəxs sonluğu qəbul etmişdir:

“Atamız sizi ana veribəndir,

Quzum dəxi nə der, bir görəyi der” (3:57).

Müəllif H.Mirzəzadəyə əsaslanaraq bildirir ki, yazı abidələrinin dilini tədqiq edərkən məlum oldu ki, dildə mövcud olan feili bağlamalar mənə və vəzifə cəhətdən elə bir ciddi dəyişikliyə uğramamışdır (Y.Ergin-Qəhrəmanova, səh-56).

Azərbaycan dilçilik elminin görkəmli dilçisi Vilayət Əliyev “Azərbaycan dilində feili bağlamalar” əsərində feili bağlamaların tədqiqini şərti olaraq iki dövrə bölür.

Müəllif hesab edir ki, birinci mərhələdə feili bağlama haqqında ümumi məlumat verilir, feili bağlamanın mahiyyəti, onun morfoloji əlamətləri, yaratdığı qrammatik mənalar yığcam və müfəssəl şəkildə şərh olunur.

Müəllifin fikrincə, Mirzə Kazım bəydən bu günə qədər yazılan qrammatika kitablarında feili bağlama haqqında məlumat təsviri xarakter daşıyır.

II mərhələdə feili bağlama xüsusi tədqiqat obyektini kimi götürülmüş, bir sıra dissertasiya və məqalələrdə feili bağlamaların bu və ya digər cəhətinin elmi şəkildə təhlilinə səy göstərilmişdir(3:11).

V.Əliyev hesab edir ki, Azərbaycan dilçiliyində feili bağlamalar haqqında ilk dəfə nisbətən ətraflı söz deyən B.Cəfərova olmuşdur.

B. Cəfərovanın 1948-ci ildə yazıb müdafiə etdiyi “Müasir Azərbaycan dilində feili bağlamalar” adlı namizədlik dissertasiyası, əsasən təsviri aspektdə qurulmuşdur.

Y.Seyidovun 1956-cı ildə yazdığı “Azərbaycan dilində feili bağlama tərkibləri” adlı namizədlik dissertasiyası xüsusi maraq doğurur. Adından da görüldüyü kimi, bu əsərdə feili bağlamalar sintaktik planda tədqiq olunmuşdur.

H.Məmmədov isə 1966-cı ildə müdafiə etdiyi “Azərbaycan dilinin XIV-XIX əsrlərə aid yazılı abidələrində feili bağlamalar” adlı namizədlik dissertasiyasında Azərbaycan dili feili bağlama şkilçilərinin semantik və qrammatik xüsusiyyətlərini tarixi inkişaf prosesində tədqiqata cəlb etmişdir.

Həmin dövrlərin yazılı abidələrində qeyd olunan feili bağlama şkilçiləri, onların işlənmə dairəsi, mərhələlər üzrə istifadə vəziyyəti nəzərdən keçirilmişdir.

1.3. Feili bağlamanın morfoloji tədqiqi

Fransız dili dünya dilləri arasında Hind-Avropa dil ailəsinin Roman-German qrupuna məxsus bir dil kimi özünəməxsus yer tutur. Bu özünəməxsusluq əsasən fransız dilinin fonetik sistemindən, leksik tərkibindən və qrammatik quruluşundan irəli gəlir.

Fransız dili dünya dilləri içərisində inzibati, elmi, hərbi, ticari, media və s. sahələrdə xüsusi strateji əhəmiyyət malikdir.

Azərbaycan dili isə Altay dil ailəsinin türk dilləri sinfinin Oğuz qrupunun Qərb qoluna aiddir.

Azərbaycan dili də özünün fonetik sistemi, qrammatik quruluşu, leksik tərkibi etibarilə dünyanın ən zəngin və hərtərəfli imkanlara malik dillərindən hesab edilir.

Bütün dünya dilləri kimi, Azərbaycan dili də daim inkişaf edir və zənginləşir. Bunun bir səbəbi də Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı baxımından əlverişli vəziyyəti ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən də dilimizdə məcazlaşma, mücərrədləşmə dilin ifadə vasitələrinin zənginliyini bir daha sübut edir.

Biz hesab edirik ki, hər hansı bir dili öyrənərkən ilk növbədə onun qrammatik quruluşunu öyrənməklə başlamaq lazımdır. Dilin qrammatik quruluşu həm də onun morfoloqiyasıdır. Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşuna əsas (isim, sifət, say, əvəzlilik, zərf, feil) və köməkçi (qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər, nida) nitq hissələri daxildir.

Əsas nitq hissələri hər biri öz növbəsində müəyyən qruplara da bölünür. Belə ki, misal üçün əsas nitq hissələrindən biri olan ismin 6 halı

- adlıq
- yiyəlik
- yönlük
- təsirlik
- yerlik
- çıxışlıq,

digər əsas nitq hissəsi feilin isə 5 zamanı var:

- şəhudi keçmiş
- nəqli keçmiş
- indiki
- qəti gələcək
- qeyri-qəti gələcək

Feilin digər, şəkil kateqoriyası isə aşağıdakı formaları əhatə edir:

- əmr
- arzu
- şərt
- vacib

- lazım
- xəbər

Feillər subyekt, obyekt, hərəkətin münasibətinə görə müxtəlif 5 qrammatik növdə (məlum, məchul, qayıdış, qarşılıqlı-müştərək, icbar) işlənə bilər.

Azərbaycan dilində əsas nitq hissələrindən biri olan feil ümumi qrammatik mənasına əsasən iş, hal və hərəkəti bildirərək, zamana, şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişir.

Feillər müxtəlif forma və zamanlarda işlənir, şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişir, təsirli və təsirsiz, təsdiqdə və ya inkarda olur.

Zamana, şəxsə və kəmiyyətə görə feillər “nə etdi?”, “nə edir?”, “nə edəcək?”, “ nə etmək?” və s. suallara cavab verərək cümlənin əsas nitq hissələrindən biri vəzifəsini icra edir.

Şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişməsinə əsasən feillər təsriflənən və təsriflənməyən olur. Təsriflənən formalar eyni zamanda feilin sadə şəkilləri adı altında da tanınır. Bunlar, feilin əmr şəkli, xəbər şəkli, arzu şəkli, vacib şəkli, lazım şəkli, şərt şəklidir.

Feilin təsriflənməyən formaları isə şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişmir. Həm feilin həm də digər nitq hissələrinin xüsusiyyətlərini özündə daşıyan feilin təsriflənməyən formaları əsasən ikili xarakter daşması ilə diqqəti cəlb edir.

Ümumiyyətlə, feilin təsriflənməyən formalarına feili sifət, feili bağlama və məsdər aiddir.

Feili bağlama feilin təsriflənməyən formalarına aid olaraq həm feilin, həm də zərfin xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişmədiyi üçün feil kimi təsriflənə bilmir.

Feili bağlamalar feilə aid xüsusiyyətləri daşmasına baxmayaraq cümlədə predikativlik daşımır, eyni mübtədaya aid olaraq, həmişə əsas feildən asılı olur. Əsas feillə ifadə olunan iş, hal və ya hərəkətə aydınlıq gətirərək cümlədə feili

xəbər in qarşısında işlənir. Başqa sözlərlə əlaqəyə girərək qeyri-predikativ birləşmə yaradır və feili bağlama tərkibi əmələ gətirir.

Feili bağlama haqqında yazılmış elmi əsərlərə nəzər saldıqda bir cümlə ilə dəqiq tərifin verilməsi hallarına az rast gəlinir.

Feili bağlamanın müxtəlif alimlər və tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif aspektdən yanaşmaqla adlandırılması halları kifayət qədər təzadlı fikirlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Fikir ayrılığı əsasən adlandırma ilə bağlıdır. Azərbaycan dilinin tədqiqinə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatlarda feilin təsriflənməyən formalarının hallanmayan, dəyişməyən, şəxssiz formalar adı ilə adlandırılması təzadlı fikirlərin və fikir ayrılıqlarının meydana çıxmasına səbəb olur.

Professor V.Əliyev müəllifi olduğu “Azərbaycan dilində feili bağlama” adlı ali məktəblər üçün dərs vəsaiti kitabında qeyd edir ki, feili bağlamaya müxtəlif təriflər verilmiş, bu barədə müxtəlif fikirlər söylənmişdirsə də, həmin kateqoriyanın təbiəti tam genişliyi ilə açılmamışdır(3:12).

Feili bağlama anlayışının qarşılığı müxtəlif dillərdə müxtəlif adlarla adlandırılır. Yəni, fransız dilində “gérondif”, latın dilində “gérondium”, ingilis dilində “cerund”, rus dilində “qerundiy” və ya “deepriçastiye”, türk dilində “bağ-fiil”, Azərbaycan dilində isə “feili bağlama” adlanır.

Müasir fransız dilində feili bağlamanın qarşılığı “gérondif” hesab edilir. “Gérondif” feilin təsriflənməyən, şəxssiz formalarından biri olaraq, -ant sonluqlu feil formaları qrupuna daxildir. Fransız dilində sonu -ant ilə bitən 3 feil forması mövcüddür:

1. Gérondif (feili bağlama)
2. Participe présent (feili sifətin indiki zaman forması)
3. Adjectif verbal (feili sifət).

Fransız dilində “gérondif” **“en”** hissəciyi ilə müşaiyət olunan “participe présent” vasitəsilə düzəlir və Azərbaycan dilinə -araq, -ərək; -yaraq,-yərək; -anda,

-əndə şəkilçilərini qəbul etmiş feil kimi və yaxud –a,-ə şəkilçilərini qəbul etmiş təkrarlanan feil kimi, yəni feili bağlama kimi tərcümə olunur:

en chantant- oxuyaraq; oxuya-oxuya

en riant- gülə-gülə; gülərək

en descendant- düşərək; aşağı enəndə və s.

en écoutant- dinləyərək ;dinləyərkən

Fransız dilində feili bağlamanın (gérondif) Azərbaycan dilindən fərqli olaraq iki zamanı var. Bunlar dan biri “gérondif présent”, digəri isə “gérondif passé” dir.

Gérondif présent-- *en buvant*

Gérondif passé--*en ayant bu*

Qayıdış feillərinin feili bağlama forması isə bu şəkildədir. Misal üçün, “se promener” feilinin feili bağlama (gérondif) forması “en se promenant” olacaq ki, bu da şəxslərə görə dəyişəcək:

J'ai vu un renard en me promenant.

Tu as vu un renard en te promenant.

Il (Elle) a vu un renard en se promenant.

Nous avons vu un renard en nous promenant.

On a vu un renard en se promenant.

Vous avez vu un renard en vous promenant

Ils (Elles) ont vu un renard en se promenant.

Buradan bir sual meydana çıxır. Əgər “gérondif” “participe présent” və onu müşayiət edən “en” hissəciyi ilə düzəlsə, bəs onda participe présent özü nədir?

“Participe présent” Azərbaycan dilinə feili sifətin indiki zaman forması kimi tərcümə olunur və fransız dilindəki hər 3 qrupa aid feiləri “Present de l'indicatif”

zamanında 3-cü şəxsin cəminə görə təsrif edərək “-ons” sonluğunun “-ant” sonluğu ilə əvəzlənməsi yolu ilə düzəlir.

Hər 3 qrup feillərdən “participe présent” alınmasına nümunələrlə nəzərə salaq:

I qrup feillər:

lire (oxumaq)- nous lisons(biz oxuyuruq)- lisant(oxuyan)
parler (danışmaq)- nous parlons(biz danışırıq)- parlant(danışan)
manger(yemək)-nous mangeons(biz yeyirik)- mangeant(yeyən)

II qrup feillər:

*finir(qurtarmaq)- nous finissons(biz qurtarıyıq)-
 finissant(qurtaran)*
unir- nous unissons -unissant
maigrir- nous maigrissons- maigrissant

III qrup feillər:

boire(içmək)- nous buvons(biz içirik)- buvant (içən)
*attendre(gözləmək)- nous attendons (biz gözləyirik) - attendant
 (gözləyən)*
faire(etmək)- nous faisons(biz edirik)- faisant (edən)

Lakin “être”, “avoir”, “savoir” fellərinin “participe présent” forması müstəsna yolla düzəlir:

être- nous sommes- étant
avoir- nous avons- ayant
savoir-nous savons-sachant

“Participe présent” həmişə “-ant” hissəciyi ilə düzəlir, dəyişməzdir, təsrif olunmur və uzlaşmır. Azərbaycan dilinə *tərcümədə* “-an”, “-ən”; “-yan”, “yən” ifadəsini verir. Misal üçün:

kaçan, gülən, oynayan, üşüyən və s.

“Participe présent” icra olunan hərəkətin davamlılığını bildirir.

Elle se sauvait éperdue, portant ainsi au bout du bras le chien suspendu, la gueule serrée (Guy de Maupassant).

Hamlet Qocayev bu cümlənin tərcüməsini bu şəkildə vermişdir.

Özünü itirmiş xanım qaçır, bərk-bərk əlindən yapışmış iti də özü ilə aparırdı (Hamlet Qocayev).

Biz hesab edirik ki, cümlənin bu şəkildə tərcüməsi “portant” sözünün tam mənası ilə tərcüməsini verməyə, yəni, fransız dilində feili sifətin indiki zaman formasının tərcümə ekvivalentini dəqiq verməyə şərait yaratmır. Çünki, bu cümlənin Azərbaycan dilində versiyasında “əlindən yapışmış” ifadəsi feili sifət kimi meydana çıxır. Halbuki, “portant” sözünün Azərbaycan cümləsində feili sifətin indiki zaman forması kimi dəqiq tərcüməsi əgər bu cümlə aşağıdakı kimi tərcümə olunsaydı, tam nəzərə çarpardı :

Hələ də bərk-bərk qolundan yapışmış, sallanmış iti də özü ilə apararaq xanım başını itirmiş halda qaçırdı.

Azərbaycan dilinə tərcümə nəticəsində bu cümlədə Azərbaycan dilinin feili sifəti kimi “yapışmış”, “sallanmış” və “özü ilə apararaq” ifadələri özünü göstərir. Əgər biz eyni cümləni belə tərcümə etsək :

“O, qolundan bərk yapışmış sallanan iti də özü ilə apararaq qaşqın halda qaçırdı.”, bu zaman da bu cümlədə feili bağlama iştirak edəcəkdir.

Morfoloji aspektdən “participe présent” özünün feil kökü və **-ant** sonluğuna görə “gérondif”lə omonimlik təşkil edir. Lakin “gérondif” yalnız bir heca artıqlığı ilə fərqlənir ki, bu da **“en”** hissəciyidir. Sintaktik cəhətdən isə “gérondif” və “participe présent” fərqli funksiyaya malikdirlər.

“Gérondif” feilin adverbial (zərfləşmiş) formasıdır, “participe présent” isə zərflik xüsusiyyətlərini daşımır və feilin adjectival (sifətləşmiş) formasıdır. Lakin keyfiyyət bildirən sifətlərdən fərqlidir və hərəkət ifadə edir. Məsələn:

L'enfant courant--Qaçan uşaq –hansı uşaq?

L'homme parlant—Danışan adam- hansı adam?

Bütün bunlara baxmayaraq, M.Vilme hər iki formanı, “gérondif” və “participe présent”ı “Partisip I” adı altında bir cütlük kimi qeyd edir, və onları bir-birindən fərqli hesab etmir. “Grammaire critique de français” əsərində qeyd edir ki, «Le syntagme prépositionnel à valeur de complément circonstanciel nommé “gérondif” devient simplement un “participe présent” précédé de la préposition en”(39 : 297).

Müəllif, hesab edir ki, “gérondif” və “participe présent” formasına görə deyil, cümlədə yerinə yetirdikləri funksiyaya görə fərqlənirlər.

Bəzi qrammatistlər isə “gérondif” və “participe présent” yalnız formasına görə fərqləndirir, yerinə yetirdikləri funksiyaya görə isə eyni hesab edirlər. K.Togebly öz fikirlərinə görə onlardan biridir.

K.Togebly yazır : “Les deux sont prédéstinés à être complément adverbial, et la différence entre eux n’est pas grande, ni sur le plan de la construction, ni sur celui du sens” (36 :56).

Biz bu fikirlə razılaşmayaraq hesab edirik ki, “gérondif” yalnız “en” hissəciyi ilə müşayiət olunan “participe présent” deyil. Əgər elə olsaydı , onda “en” hissəciyi öz mənasında işlənərdi, “participe présent”a birləşərək baş vermiş hərəkətin ifadəsində müəyyən məna ifadə etməzdi və “en” hissəciyi cümlədə “gérondif”in istifadəsi zamanı müstəqil iştirakından fərqli məna ifadə etməzdi, “participe présent”ın ifadə etdiyi mənanı dəyişə bilməzdi.

Henri Bonnard isə hesab edir ki, “gérondif” nəinki, “participe présent”ın sadə, birləşməli forması deyil, hətta “participe présent”dan tamamilə ayrı, müstəqil bir formadır (17-səh.9).

Anne-Gro Høyer tərkibində “participe présent” və “gérondif” işlənən iki cümləni müqayisə edərək, məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır :

1) *En sortant du cinéma, j’ai rencontré Pierre.*

2) *Sortant du cinéma, j’ai rencontré Pierre.*

O, hesab edir ki, birinci cümlədə “gérondif” zərflək kimi feildən asılıdır. İkinci cümlədə isə “participe présent” mübtədadan asılıdır.

Biz də bu iki cümləni müqayisə edərək hesab edirik ki, hər iki forma arasında morfoloji cəhətdən yalnız “en” hissəciyi fərq yaradırsa, semantik cəhətdən böyük fərq var. Belə ki, birinci cümlədə kinoteatrdan çıxan “mən”əm, ikinci cümlədə isə kinoteatrdan çıxan “Pyer”dir. Bu baxımdan da hər iki formanın ifadə etdiyi məna eyni olmadığına görə bu nəticəyə gəlirik ki, “gérondif” və “participe présent” eyni deyil.

Əgər, “gérondif” feilin zərfləşmiş (adverbial) formasıdırsa, “participe présent” feilin sifətləşmiş (adjectival) formasıdır. Lakin, sifətlərdən fərqli olaraq “participe présent” dəyişməzdir, uzlaşmır. Məsələn:

A vingt pas de la maison, ou plutôt de l'unique pièce que je viens de décrire, s'élevait une espèce de hangar servant d'écurie (P. Mérimée).

Bu cümlədə “servant” ifadəsi partisip prezandır və onun aid olduğu isim qadın cinsində olsa da, “servant” dəyişməz olaraq qalmışdır, cinsə görə uzlaşmamışdır. Və yaxud digər bir misal:

Et elles continuaient ainsi, démêlant les volontés de Dieu, prévoyant ses décisions, le faisant s'intéresser à des choses qui vraiment ne le regardaient guère (Guy de Maupassant).

Göründüyü kimi, bu cümlədə də « *démêlant* », « *prévoyant* » ifadələri dəyişməz olaraq qalmışdır, cinsə və kəmiyyətə görə dəyişməmişdir.

Bəzi müəlliflər hesab edir ki, jerondif və partisip prezan tarixən latın dilinin ayrı-ayrı hallarının fransız dilinə təsiri nəticəsində yaranmış versiyalardır. H. Bonnard hesab edir ki, “gérondif” nəinki, “participe présent”in bir variantı deyil, hətta tamamilə müstəqil bir formadır. Onun fikrincə, Fransız Akademiyası (L'Académie Française) “gérondif”in latın dilində “amando”, “participe présent”in isə “amans”, “amantis” formalarından təsirləndiyi barədə uzun müddət tərəddüd etmişdir (19:9).

Qeyd edək ki, Fransız Akademiyası, 1635-ci ildə yaradılmış, fransız dilindən istifadə ilə fransız dilinin lüğət tərkibinin inkişafını müəyyən edən qurumdur. Fransız Akademiyası cəmiyyətin mədəni həyatını təmsil edən şəxsləri bir yerə yığmışdır. Şairləri, yazıçıları, dramaturqları, ədəbi tənqidçiləri, filosofları, tarixçiləri və fransız dilinin inkişafını öyrənən elm adamlarını, o cümlədən də ənənəyə sadıq olaraq, yüksək təbəqədən olan insanları, dövlət adamlarını və din xadimlərini bir ad altında birləşdirmişdir.

Akademiya 40 üzvdən ibarətdir. Bunlar əsasən fransız dilinin inkişafında və tanınmasında böyük xidmətləri olan yazıçı, şair, filosof, tarixşünas, alim, tənqidçi, dövlət xadimləri və s. arasından seçilir. Akademiyaya üzvlük ömürlükdür.

Feili bağlamanın fransız dilində qarşılığı hesab edilən jerondifin adı latın dilində “jerondium” sözünün təhrif olunmuş formasıdır. Belə ki, jerondif sözü XVII əsrdən başlayaraq fransız dilində rast gəlinən latın dilinin qrammatik terminidir (17:12).

M. Sabaneeva və Q. Şerba tərəfindən qələmə alınmış “Fransız dilinin tarixi qrammatikası” əsərində də feili bağlamanın tarixən latın dilinin qrammatikasında mövcud olması qeyd edilir: “В качестве отглагольного суцесвительного, функционирувавшего как беспредложное и предложное дополнения, латинский язык обладал формой герундия. Герундий имел то же управления, что и личная форма глагола, и определением ему служило наречие.”

Feili bağlamanın tarixən qrammatikada əhəmiyyətini araşdıran Odile Halmoy isə qədim əsərlərdə feili bağlamaya az rast gəlindiyini qeyd edir.

«Les formes gérondives dans Les .XV.joies de mariage et autres textes du XV siècle» əsərində müəllif qeyd edir ki, «Le .XV.Joies de mariage » əsəri 120 səhifədən ibarət olsa da, orada cəmi 40 feili bağlamaya (gérondif) rast gəlinir. Beləliklə, hər 3 səhifəyə bir feili bağlama düşür (25).

Lakin, biz Odile Halmoyun bu fikri ilə razılaşmırıq. Hesab edirik ki, hər hansı əsərdə feili bağlamaya az rast gəlinməsi onun keçmişdə az işlənilib, müasir dövrdə çox işlənməsi ilə qətiyyəən əlaqəli deyil.

Fikrimizcə, bu yazıçının stilindən, üslubundan asılıdır. Belə ki, IX əsrin sonlarında yazıb yaratmış Gi de Mopassanın əsərlərinə də nəzər saldıqda görürük ki, elə səhifə var ki, orada feili bağlama iştirak edən cümlə yoxdur. Misal üçün, Beş səhifəlik “Pyero” əsərində cəmi beş feili bağlama işlənən cümlə var ki, həmin cümlələr də hərəsi bir səhifədə yerləşməyib. Onlardan ikisi bir səhifədə, ikisi digər səhifənin eyni bir abzasında, digər biri isə başqa səhifədə yerləşib. Gi de Mopassanın yazı üslubuna nəzər saldıqda yazıçının daha çox feili sifət işlənən cümlələr qurmağa üstünlük verməsinin şahidi oluruq.

Azərbaycan dilinin qrammatikasında feili bağlamaları tarixə nəzərən araşdırdıqda isə görürük ki, feili bağlamalara dastanlarımızda da rast gəlinir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”, “Dastani-Əhməd Hərəmi” dastanlarında xeyli sayda feili bağlamalara rast gəlinir:

Allah-Allah diməyincə işlər onmaz.

Qadir Tanrı verməyincə ər baymaz.

Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.

Əcəl vədə irməyincə kimsə ölməz (Kitabi-Dədə Qorqud).

Və yaxud:

Gəliüb meydanın ortasında qoyu verdilər (Kitabi-Dədə Qorqud).

Dastani-Əhməd Hərəmidə isə bu kimi feili bağlamalara çox sayda rast gəlinir:

Məgər kim ol zamanda bir hərami,

Dərib döşürmüş idi çox hərami.

Və yaxud:

Gər əfsun oxuyub bir gəz ürəydi

Oluq dəm ayı gögdən endirəydi.

Təbii ki, ilkin feili bağlama şəkilçiləri müasir dövrlə nisbətdə eyni deyil. Belə ki, illər keçdikcə, feili bağlama şəkilçilərinin bəziləri arxaıkləşmiş, bəziləri də sadəcə şəkil dəyişmişlər. Misal üçün, biz hesab edirik ki, “Oluq” sözündəki “-uq” şəkilçisi illər keçdikcə, formalaşaraq “-araq” şəkilçisinə çevrilmişdir.

Ümumiyyətlə, ümumi dilçilikdə feili bağlama bir mənalı qarşılanmır. Bəzi dilçilər feili bağlamayı nitq hissəsi kimi, bəziləri isə feilin xüsusi forması kimi qəbul edir. Məsələn, V.Vinoqradoy feili bağlamaları zərflərin qarışığından ibarət bir nitq hissəsi hesab edir(1:380).

Lakin biz bu fikirlə razı deyilik. Feili bağlamalar həm feilin, həm də zərfin xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Səxsə və kəmiyyətə görə dəyişmədiyi üçün feil kimi təsriflənə bilmir.

Feilə aid xüsusiyyətləri daşmasına baxmayaraq feili bağlamalar cümlədə predikativlik daşımır. Onlar eyni mübtədəyə aid olaraq, həmişə əsas feildən asılı olur.

Əsas feillə ifadə olunan iş, hal və ya hərəkətə aydınlıq gətirən feili bağlamalar cümlədə feili xəbərin qarşısında işlənir. Başqa sözlərlə əlaqəyə girərək qeyri-predikativ birləşmə yaradır və feili bağlama tərkibi əmələ gətirir, zərflərdən fərqli olaraq ikinci dərəcəli xəbər vəzifəsində çıxış edə bilirlər və nə edir? nə etdi? və s. suallarına cavab vermək imkanına malik olurlar.

Feili bağlamanın araşdırıldığı elmi əsərlərdə feili bağlamaya dəqiq tərifin verilməsi hallarına az rast gəlinir. Feili bağlamanın müxtəlif alimlər və tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif aspektdən yanaşmaqla adlandırılması halları kifayət qədər təzadlı fikirlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Fikir ayrılığı əsasən adlandırma ilə bağlıdır. Azərbaycan dilinin tədqiqinə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatlarda feilin təsriflənməyən formalarının hallanmayan, dəyişməyən,

şəxssiz formalar adı ilə adlandırılması təzadlı fikirlərin və fikir ayrılıqlarının meydana çıxmasına səbəb olur.

V.Əliyev bu sahədə kifayət qədər araşdırma apararaq “Azərbaycan dilində feili bağlama” adlı ali məktəblər üçün dərs vəsaitini kitabında aşağıdakı fikirləri qeyd etmişdir:

Məlumdur ki, feili bağlamalar şəxs və zaman şəkilçiləri qəbul etmir. “Təsriflənməyən” termini bəzi ədəbiyyatlarda “feilin şəxssiz forması”, “feilin hallanmayan forması” və yaxud da “feilin dəyişməz forması” kimi ifadə olunur. Dolaşıqlıq da elə buradan meydana çıxır (1:13).

Bundan başqa müəllif feili bağlamanın dəyişilməz forma hesab edilməsinə qəti etirazını bildirərək inkarlığa və növə görə dəyişilməni feilə aid xüsusiyyət hesab edir və öz fikrini bu cür əsaslandırır:

“Feili bağlamadan söhbət gedərkən hər cür morfoloji dəyişmədən deyil, feilin yalnız şəxsə və zamana görə dəyişilməsindən, yəni onun təsriflənməməsindən danışılmışdır. Deməli, feili bağlama feilin təsriflənməyən formasıdır.” Vilayət Əliyev Azərbaycan dilində heç bir feili bağlamanın zaman və şəxs şəkilçisi qəbul etmədiyini qeyd edir. (3:14).

Biz də bu fikirləri təhlil edərək Vilayət Əliyevin fikri ilə razılaşıırıq və bu fikrin əsaslı olduğunu qəbul edirik. Belə hesab edirik ki, əgər heç bir feili bağlama zaman və şəxs şəkilçisi qəbul etmirsə, deməli təsriflənmir. Bu halda, feili bağlamanın feilin təsriflənməyən forması hesab edilməsi məqsədə uyğundur.

Bir çox dilçilərin feili bağlamaların morfoloji, leksik, sintaktik və semantik göstəriciləri, digər feil formaları ilə oxşar və fərqli cəhətləri barədə mülahizələri dilçilik ədəbiyyatında kifayət qədər yer tutur. Bu dilçilərdən B. Xəlilov “Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası” əsərinin ikinci hissəsində Ə.Abdullayev, M.Şirəliyev, M.Hüseynzadə, Y.Seyidov və başqalarının feili bağlama barəsində fikirlərinə əsaslanaraq feili bağlamaya tərif vermişdir:

a) feili bağlama feilin təsriflənməyən formalarından biridir;

b) feili bağlama zamana, şəxsə, kəmiyyətə görə dəyişmir;

c) feili bağlama tərkibli cümlələrdə feili bağlama tərkibi cümlənin genişlənmiş bir üzvüdür.

Müəllif fikrini tamamlayaraq feili bağlamaya belə bir tərif vermişdir:

Feili bağlama feilin təsriflənməyən formalarından biri olub, zamana, şəxsə, kəmiyyətə görə dəyişmir, cümlədə əsas feilin yanında gəlir, onun tərzini, zamanını, səbəb və məqsədini bildirir (8: 269).

Q.Kazımovun Azərbaycan dilçiliyinə bir çox əsərlərin müəllifi olaraq əvəzsiz tövhələr verdiyi bizə məlumdur. O, bu sahədə də müəyyən araşdırmalar apararaq feili bağlamaya belə bir tərif vermişdir:

Bir işi, hərəkəti başqa bir işlə, başqa bir hərəkətlə əlaqələndirən şəkilçilərə feili bağlama şəkilçiləri, onların artırıldığı sözlərə feili bağlama deyilir (5:333).

Q.Kazımov feili bağlamayı feilin hibrid forması hesab edir və eyni zamanda qeyd edir ki, feillər feili bağlama şəkilçiləri qəbul edərək öz əsas xüsusiyyətlərini saxlamaqla yanaşı, zərf xüsusiyyətləri də qazanır və adverbiallaşır.

Feilin zərflə konversiyası feili bağlama şəkilçiləri vasitəsilə yaranır. Feillər feili bağlama şəkilçilərini qəbul etdikdən sonra təsrif olunmaq imkanlarını itirir (5:334).

M.Hüseynzadə “Müasir Azərbaycan dili. III hissə. Morfologiya” kitabında qeyd edir ki, feili bağlama əsasən feil, qismən də zərf xüsusiyyəti daşıyan söz formasıdır. Belə ki, feili bağlama təsriflənən feildən fərqli olaraq, başqa bir feillə mənaca bağlanıb onu müxtəlif cəhətdən izah edir.

Feili bağlamalar şəklə, zamana, şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişmir, özündən sonra gələn feillə müqayisədə asılı mövqedə işlənir. Bununla belə, feili bağlamalar mühüm feil əlamətlərini saxlayır.

- hərəkət anlayışı bildirmək
- təsdiq və inkarlıq

- təsirli və təsirsizlik
- növ
- idarəetmə

Dil faktları göstərir ki, feili bağlama əsas feili tərz, zaman, səbəb, kəmiyyət, bəzən də şərtə görə izah edir və zərfin cümlədə daşdığı funksiyası yerinə yetirir (7:190).

M. Hüseynzadə feili bağlamayı əsas feilə bağlanıb, onu müxtəlif cəhətdən izah edən, məhz bu xüsusiyyətinə görə də zərfə yaxınlaşan söz qrupu hesab edir. Həm də hesab edir ki, feili bağlama zaman və şəkiləmətlərinə, şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişməmək cəhətdən feilə qarşı dursa da, hərəkət anlayışı bildirərək, mühüm feil əlamətlərinə malik olur (7:191).

Feili bağlamanın sintaksisdə yeri məsələsinə M.Hüseynzadə fikrini belə bildirir: *Feili bağlama, bir qayda olaraq, həmişə izah etdiyi feildən əvvəl gəlir və əksərən cümlənin zərfliyi, bəzi hallarda üslubun tələbinə görə cümlənin qeyri-müstəqil həmcins xəbəri olur.* (7:192).

Bütün bu nəzər saldıığımız elmi araşdırmaların müəlliflərinin gəldiyi fikirlərə diqqət yetirdikdə görürük ki, Azərbaycan dilində feili bağlamanın sintaksisdə yeri barədə bütün fikirlər bir mövqedə cəmlənir və üst-üstə düşür. Buradan bu nəticəyə gəlirik ki, feili bağlamanın sintaksisdə yeri aid olduğu, izah etdiyi əsas feildən əvvəl gəlir və cümlədə zərflilik vəzifəsində çıxış edir.

Artıq qeyd etmişdik ki, feili bağlama ikili xarakterə malikdir. İkili xarakterə malik olması onun hər iki nitq hissəsinə aid xüsusiyyətləri özündə əks etdirməsi ilə əlaqədardır. Onun feillə oxşar xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Hərəkət, dinamiklik bildirir.
2. Təsirli və təsirsiz olur.
3. Təsdiq və ya inkarda olur.
4. Məlum, məchul, qayıdış, icbar və s. növlərdə olur. Bir sözlə, feilin növ kateqoriyasının şəkilçilərini qəbul edə bilir.

5. Feillər kimi özündən əvvəl gələn isimləri ismin adlıq və yiyəlik hallarından başqa digər hallarında idarə edə bilər.
6. Tərkib əmələ gətirə bilər.

Feilin xüsusiyyətlərindən biri də idarə və yanaşma əlaqəsi ilə ətrafına söz toplamaqdır. Bu cəhət feili bağlamaya da aiddir. Feillərin idarə və yanaşma əlaqəsi ilə ətrafına söz toplaması zamanı cümlə yaranır, feili bağlamanın ətrafına söz toplaması zamanı isə söz birləşməsi yaranır. Məsələn, “çağırdı” feilini hər hansı bir söz ilə, məsələn, “anasını” sözü ilə birləşdirsək, burada artıq sadə bir cümlə yaranır: “Anasını çağırdı.” “Anasını təşvişlə haraylayıb çağırdı.” Bu cümlədə isə “təşvişlə haraylayıb” sadəcə söz birləşməsidir.

Feili bağlamaların inkar forması təkcə $-ma^2$ şəkilçisi ilə deyil, həm də “yox”, “deyil” ifadələrinin feili bağlamaya əlavəsi vasitəsilə də düzələ bilər. Məsələn: yağmayanda; yağanda deyil; tələsəndə yox.

Lakin bəzi feili bağlama şəkilçiləri var ki, onlarla meydana gələn feili bağlamalar inkarlıq bildirən feilə aid olarsa, inkar şəkilçisi qəbul edərkən inkarlıq deyil, təsdiqlik bildirir. Fəlsəfədən bizə məlum olan inkarı-inkar qanunu burada öz əksini tapır.

Görkəmli dilçimiz B.Xəlilov müəllifi olduğu “Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası” kitabının II hissəsində bu barədə yazır ki, feili bağlama şəkilçilərindən $-madan^2$; $-ar,-maz^2$ şəkilçiləri həmişə inkarda olur. Bu şəkilçili feili bağlamalar inkarda olan feilin yanında işləndikdə təsdiq məzmunu bildirir: oxumadan danışma-oxuyanda danış (8: 275)

Zərflə oxşar əlamətləri isə bunlardır:

1. Başqa bir feildən öndə gələrək ona aid olur.
2. Hərəkətin tərzini, zamanını, səbəbini bildirir.
3. Zərfin və ya zərfliyin bəzi suallarına cavab verə bilər.

4. Həm təkliddə, həm də yaratdığı tərkiblə, yeni ətrafına söz yığaraq əmələ gətirdiyi feili bağlama tərkibi olaraq, cümlənin zərfliyi vəzifəsində çıxış edir.

Feili bağlamalar izah etmə xüsusiyyəti daşıyaraq məsdəri, feili sifəti və feili bağlamayı, yəni özü-özünü izah edə bilər.

Feili bağlamaların meydana gəlməsi bilavasitə feili bağlama şəkilçilərindən asılıdır. Elə bu baxımdan da Q. Kazımov feili bağlamaya bir tərifi kimi yanaşarkən feili bağlama şəkilçilərini xüsusi olaraq vurğulamışdır:

“Bir işi, hərəkəti başqa bir işlə , hərəkətlə əlaqələndirən şəkilçilərə feili bağlama şəkilçiləri, onların artırıldığı sözlərə feili bağlama deyilir (5:333).

M.Hüseynzadə də feili bağlama haqqında fikirlərini bu şəkildə ifadə etmişdir: “Azərbaycan dilində feili bağlama şəkilçiləri çox zəngin və müxtəlif olduğu kimi, onların ifadə etdiyi mənalar da rəngarəngdir və bu mənalar da başlıca olaraq cümlənin ümumi mənasından, xüsusən, əsas feilin mənasından asılı olur (7:191).”

Feili bağlama şəkilçiləri feilin kökünə əlavə olunaraq işlənsə də, özündən əvvəl feil kökünə əlavə olunmuş bəzi şəkilçilərdən sonra da feillə birgə işləyə bilər. Məsələn: baxıb dedi; baxışib ayrıldılar; baxdırıb yola düşdü; baxmayıb danışdı və s.

Feili bağlama cümlədə əsasən cümlənin zərfliyi kimi işlənsə də, -ib, -ib, -ub, -üb və -araq, -ərək şəkilçiləri vasitəsilə düzələn feili bağlamalar cümlənin həmcins xəbəri rolunda çıxış edə bilər.

Feili bağlama şəkilçilərindən **-ib⁴** şəkilçisi omonimlik xüsusiyyəti daşıyır. Azərbaycan dilinin qrammatikasında təkcə feili bağlama şəkilçisi deyil, eyni zamanda zaman şəkilçisidir. Bu şəkilçinin qoşulduğu feil feili bağlamadan başqa, cümlənin həmcins xəbəri rolunda da çıxış edə bilər.

Tanınmış dilçi B. Xəlilov “Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası” kitabının II hissəsində **-ib⁴** şəkilçisinin feili bağlama və ya keçmiş zaman şəkilçisi kimi işlənməsini ayırd etmək üçün bir neçə qaydanı qeyd şəklində vermişdir.

Müəllif omonimlik xüsusiyyətinə aydınlıq gətirərək fərqləndirməklə üçün qydalar da tərtib etmişdir.

O qeyd edir ki, **-ib⁴** şəkilçisi omonim şəkilçisidir. Həm də nəqli keçmiş zaman şəkilçisi kimi işlənir. Bu şəkilçinin omonimliyini fərqləndirmək üçün aşağıdakıları bilmək vacibdir:

a) **-ib⁴** zaman şəkilçisi kimi işləndikdə şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişə bilər:

Görüblər ki, hər şey tükənib, təzadən öküzləri qoşmağa başlayıblar.

Əgər **-ib⁴** şəkilçisi feili bağlama şəkilçisi olursa, onda şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişmir.

b) **-ib⁴** şəkilçisi zaman şəkilçisi olduqda ona **idi, imiş** köməkçi sözləri qoşula bilər:

Sən demə bu paltar tilsimlənibmiş.

-ib⁴ şəkilçisi feili bağlama şəkilçisi olduqda isə **idi, imiş** köməkçi sözləri ilə işlənmə bilmir:

Qırat yeldən qanad taxıb uçurdu.

c) **-ib⁴** şəkilçisi zaman şəkilçisi olduqda cümlə üzvü kimi xəbər vəzifəsində çıxış edir. Feili bağlama şəkilçisi olduqda isə cümlə üzvü kimi zərflik vəzifəsində olur (8:269-270).

Bu şəkilçinin **-iban⁴** forması dastanlarımızdan bu günə qədər gələrək hələ də bəzi regionlarda dialekt və şivələrdə işlənir.

Feili bağlama şəkilçiləri müxtəlif dövrlərdə araşdırmaçılar tərəfindən kifayət qədər araşdırılsa da, bu şəkilçilər müxtəlif şəkildə izah olunaraq fərqli sayda verilmişdir.

Ümumiyyətlə, qeyd etdiyimiz kimi feili bağlamaların tədqiqi tarixi M.Kazımbəyin 1839-cu ildə yazdığı “Türk-tatar dilinin qrammatikası” əsəri ilə başlamışdır.

Kazımova görə Azərbaycan dilində feili bağlama şəkilçilərinin sayı 14-dür. M. Hüseynzadə isə dəqiq say göstərmədən şəkilçilərin mahiyyətini açmağa çalışmışdır.

Vilayət Əliyev müəllifi olduğu “Azərbaycan dilində feili bağlama” kitabında bu tip şəkilçilərin sayının 14 olduğunu qeyd etmişdir (3:49).

B. Xəlilovun “Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. II hissə” adlı kitabında da feili bağlama şəkilçiləri 14 sayda verilmişdir.

Tələbə Qəbulu Dövlət Komissiyasının təsis etdiyi İ. Əhmədzadə, T. Hacıyev, Z. Şahbazova, A.Miriyev və başqalarının həmmüəllif olduqları “Azərbaycan dili” kitabının 2014 –cü il nəşrində isə bu tip şəkilçilərin sayı 10 olaraq göstərilmişdir. Göstərilən şəkilçilər aşağıdakılardır:

1. *-ib⁴*
2. *-araq²*
3. *-a², -ə²*
4. *-madan²*
5. *-anda²(-yanda²)*
6. *-dıqda⁴*
7. *-arkən²(-yarkən²)*
8. *-ınca²(yınca²)*
9. *-dıqca⁴*
10. *-ar –maz²*

Eyni dərs vəsaitinin 2016-cı il nəşrində isə feili bağlama şəkilçilərinin sayı 11 olaraq göstərilmişdir. Burada 11-ci şəkilçi kimi “*-miş⁴*” hissəciyi qeyd olunmuşdur.

C. Cəfərov feili bağlama şəkilçilərinə bir qədər fərqli yanaşaraq feili bağlama terminini qəbul etmək istəmir və “feili bağlama” ifadəsini yeri gəldikcə “feili sözlərin adverbiallaşması” ifadəsi ilə əvəz etməyə çalışır.

Müəllifin fikrincə; “Feillərin müəyyən formasını feili bağlama adlandırmaq o qədər də münasib deyildir. Bunların içərisində yalnız **-ib, -ib, -ub, -üb** və **-araq, -arək** şəkilçili feilləri nisbətən feili bağlama adlandırmaq mümkündür. Belə ki, yalnız bunlar asılı feili əsas feilə bağlayırlar. Yalnız həmin şəkilçiləri müəyyən hallarda və bağlayıcısı ilə əvəz etmək mümkündür” (2:77-78).

Feili bağlama həm feilin, həm də zərfin xüsusiyyətlərini özündə daşıyaraq ikili xarakterə malikdir. Feili bağlama cümlədə xəbərdən əvvəl gələrək qrammatik cəhətdən xəbərdən asılı olur.

Cümlədə mövcud olan feili bağlamanın feili xəbərdən fərqi odur ki, feili bağlamanın da feili xəbərlə eyni mübtədaya aid olmasına baxmayaraq, feili bağlama predikativlik daşımır.

V. Əliyev belə hesab edir ki, feili bağlamaların müstəqil işlənib işlənməməsi məsələsi mübahisəlidir (3:17).

Dilçi alimin fikrinə görə feili bağlama təsriflənən feillə cütlük təşkil edir, tək işlənə bilmir. Lakin, türkoloji ədəbiyyatda xəbər vəzifəsində işləndiyi hallar mövcuddur. Bu da feili bağlama şəkilçilərinin omonimliyindən və feili bağlama tərkiblərinin cümlə hesab edilməyə meylliliyindən irəli gəlir ki, bəzən həmcins xəbərlər feili bağlamalara aid edilir.

Omonimlik xüsulə, **-ib, -ib, -ub, -üb** feili bağlama şəkilçilərinin keçmiş zaman şəkilçisi ilə eynilik təşkil etməsidir. Çünki, bəzən **-ib⁴** keçmiş zaman şəkilçisi kimi işləndikdə üçüncü şəxsin təkində şəxs şəkilçisi qəbul etmir.

V.Əliyev yazıçı Anarın iki cümləsini müqayisə edərək bu məsələyə aydınlıq gətirmişdir:

1) *Məgər anam sizi xəbərdar eləməyib*(Anar)?

2) *Ağac yarpaqları, kövrək, incə söyüd salxımları hərəkətsiz asılıb qalmışdılar (Anar).*

Birinci cümlədə “eləməyib” sözü predikativlik daşıyır və üçüncü şəxsə aid keçmiş zaman bildirir. Bildiyimiz kimi, feili bağlamalar predikativlik daşımır, şəxsə və zamana görə dəyişmir. Demək ki, “eləməyib” sözü feili bağlama deyil. Bu qaydadan yola çıxaraq ikinci cümlədə isə “asılıb” sözünün feili bağlama olduğu qənaətinə gəlirik.

Feili bağlamanın -ib,-ib,-ub,-üb şəkilçisi nəqli keçmiş zamanın -ib,-ib,-ub,-üb şəkilçisi ilə qrammatik omonimdir. Lakin unutmamaq olmas ki, nəqli keçmiş zamanın şəkilçisi özündən sonra şəxs şəkilçisi qəbul edir və cümlənin feili xəbəri rolunda çıxış edir:

Ala gözə siyah sürmə vurubsan(Aşıq Ələsgər).

Feili bağlamanın şəkilçisi isə şəxs şəkilçisi qəbul etmir, başqa bir feilə aid olaraq cümlədə zərflik vəzifəsində işlənir.

2. **-araq,-ərək** — Bu şəkilçilər də yuxarıdakı şəkilçilərlə omonimdir.

a) **-araq,-ərək** şəkilçiləri hərəkətin zamanını, daha doğrusu, işin əsas feildəki işdən sonra icra olunduğunu bildirir.

b) Həmin şəkilçilər əsas feildəki hərəkətin tərzini bildirir.

c) Əsas feildəki hərəkətin səbəbini bildirir.

3.-a-a,-ə-ə -Təkrar olunan feilə artırılır,hərəkətin tərzini bildirir.

Yana-yana çalırdı.

4.-madan,-mədən - Bu şəkilçi ilə düzələn feili bağlamalar hərəkətin bəzən zamanını, bəzən tərzini, bəzən də şərtini bildirir.

Qızı görmədən getməyəcəkdi.

Aşağıdakı şəkilçilərlə düzələn feili bağlamalar əsasən hərəkətin zamanını bildirir.

5.-anda,-əndə(-yanda,-yəndə) --- Yatanda ayıq yatır. Oxuyanda gözləri ağrıyır.

6.-dıqda,-dikdə,-duqda,-dükdə --- qaçdıqda, yeridikdə, oxuduqda, üşüdükdə

- 7.-*arkən,-ərkən,(-yarkən,yərkən)---* *sevərkən, oxuyarkən,*
- 8.-*ınca,-incə,-unca,-üncə,(-yınca,-yincə,-yunca,-yüncə)---* *çatınca, saxlayınca*
- 9.-*dıqca,-dikcə,-duqca,-dükcə---* *baxdıqca, gördükcə*
- 10.-*ar,-ər,-maz,-məz-----* *dolar-dolmaz, çatar-çatmaz , bişər-bişməz*
- 11.-*caq,-cək---* *çatcaq,götürək*
- 12.-*andan,-əndən---* *şəhərə gələndən, bağa köçəndən*
- 13.-*muş,-miş.-muş,-müş---* *öyrənməmiş, cavab almamış*
- 14.-*alı,-əli---* *Məktubu alalı çox oldu.Kəndə gedəli kökəlmisən.*

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, feili bağlama şəkilçilərindən **-ib⁴** şəkilçisi Azərbaycan dilinin qrammatikasında tək cə feili bağlama şəkilçisi deyil, eyni zamanda zaman şəkilçisidir. Bu şəkilçinin qoşulduğu feil feili bağlamadan başqa, cümlənin həmcins xəbəri rolunda da çıxış edə bilər.

B. Xəlilov müəllifi olduğu “Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası” kitabının II hissəsində **-ib⁴** şəkilçisinin feili bağlama və ya keçmiş zaman şəkilçisi kimi işlənməsini ayırd etmək üçün bir neçə qaydanı qeyd şəklində vermişdir.

O qeyd edir ki, **-ib⁴** şəkilçisi omonim şəkilçisidir. Həm də nəqli keçmiş zaman şəkilçisi kimi işlənir. Bu şəkilçinin omonimliyini fərqləndirmək üçün aşağıdakıları bilmək vacibdir:

- d) **-ib⁴** zaman şəkilçisi kimi işləndikdə şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişə bilər:

Görüblər ki, hər şey tükənib, təzədən öküzləri qoşmağa başlayıblar.

Əgər **-ib⁴** şəkilçisi feili bağlama şəkilçisi olursa, onda şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişmir.

- e) **-ib⁴** şəkilçisi zaman şəkilçisi olduqda ona **idi, imiş** köməkçi sözləri qoşula bilər:

Sən demə bu paltar tilsimlənibmiş.

-ib⁴ şəkilçisi feili bağlama şəkilçisi olduqda isə **idi, imiş** köməkçi sözləri ilə işlənmə bilmir:

Qırat yeldən qanad taxıb uçurdu.

f) **-ib⁴** şəkilçisi zaman şəkilçisi olduqda cümlə üzvü kimi xəbər vəzifəsində çıxış edir. Feili bağlama şəkilçisi olduqda isə cümlə üzvü kimi zərflik vəzifəsində olur (8:269-270).

Bu gün müasir türk dillərində **-ib⁴** feili bağlama şəkilçisinin bir-birindən fərqli variantlarının tədqiqat obyektı olması təəccüb doğurmamalıdır.

Qədim türk tayfa və qəbilələrinin tələffüzünə müvafiq olaraq işlənən bu şəkilçilər sonrakı dövrlərdə ayrı-ayrı türk dillərində sabitləşmiş və bizə çox variantlı olaraq gəlib çatmışdır. Belə bir tarixi proses öz izlərini, adətən türk dillərinin dialektlərində qoruyub saxlamışdır.

Azərbaycan dilinin dialektlərində və yazılı ədəbi materiallarda bu şəkilçinin bir çox variantına rast gəlinir:

- -ib, -ib, -ub, -üb (alıb, gətirib, qurub, görüb)
- -yıb, -yib, -yub, -yüb (başlayıb, işləyib)
- -ıp, -ip, -up, -üp (alıp, gəlip, qurp, görüp)
- -if, -if, -uf, -üf (alif, gəlif, quruyuf, üşüyüf)
- -ıfdan, -ifdən, ufdan, -üfdən (aparıfdan, gəlifdən, oxuyufdan, üşüyüfdən)
- -ıban, -ibən, -uban, -übən (alıban, quruban)
- -ıbanı, -ibəni, -ubanı, -übəni (alıbanı, qurubanı, görübəni)
- -ıbannarı, -ibənnəri, -ubannarı, -übənnəri (alıbannarı, gəlibənnəri, qurubannarı, görübənnəri)

Dialektoloji materiallar göstərir ki, bu forma ilə düzələn feili bağlamalar adətən Quba, Zakatala, Qazax, Şamaxı, Şəki və başqa bölgələrin əhaləsinin dilində geniş yayılmışdır.

-araq². -Bu şəkilçi ifadə etdiyi məna baxımından **-ib⁴** şəkilçisi ilə qrammatik sinonimdir, yəni zaman, tərz, səbəb mənalarını ifadə edir.

Məsələn: *Uşaq gəzintidən evə **gələrək** dərslərini hazırlamağa başladı.*

*O, əllərini qoynuna **qoyaraq** bir kənarda dayanmışdı.*

O, yorularaq işlərini yarımçıq qoydu.

-araq² şəkilçisi əsasən türk, qaqauz və Azərbaycan dillərində işlənir. Azərbaycan dilində **-araq²** şəkilçili feili bağlamalar çox işləkdir və bu şəkilçilərlə düzələn feili bağlamalar mətn və ya cümlə daxilində bəzən tək, bəzən isə başqa feili bağlamalarla yanaşı işlənir, feilin həm təsriflənən, həm də təsriflənməyən formalarına aid olur.

Cümlə daxilində feilin təsriflənən forması xəbər vəzifəsində çıxış etdiyi üçün feili bağlama birbaşa xəbərə, təsriflənməyən formalara aid olduqda isə dolaylı yolla xəbərə bağlanır.

Feili bağlama feilin və zərfin xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Feili bağlama təsriflənən feildən fərqli olaraq həmişə müşayiətçi kimi iştirak edir, yəni həmişə əsas feildən asılı olur və əsas feilə mənaca bağlanaraq onu müxtəlif cəhətdən aydınlaşdırır. Şəklə, zamana, şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişir.

Feili bağlama həmişə asılı mövqedə olmasına baxmayaraq feilin mühüm əlamətlərini də daşıyır. Bu əlamətlərə hərəkət bildirmək, təsdiq və ya inkarlıq, təsirlilik və ya təsirsizlik, növ, idarəetmə aiddir.

Feili bağlama əsas feili tərz, zaman, səbəbə görə izah edir. Lakin zərflər feilləri tərz, zaman, səbəb, kəmiyyət və şərtə görə edir. Bəzən cümlələrdə əsas feil kimi feili bağlama da iştirak edə bilər və feili bağlama feili bağlamaya aid olur. Lakin heç bir zaman cümlə feili bağlama ilə bitə bilməz. Məsələn:

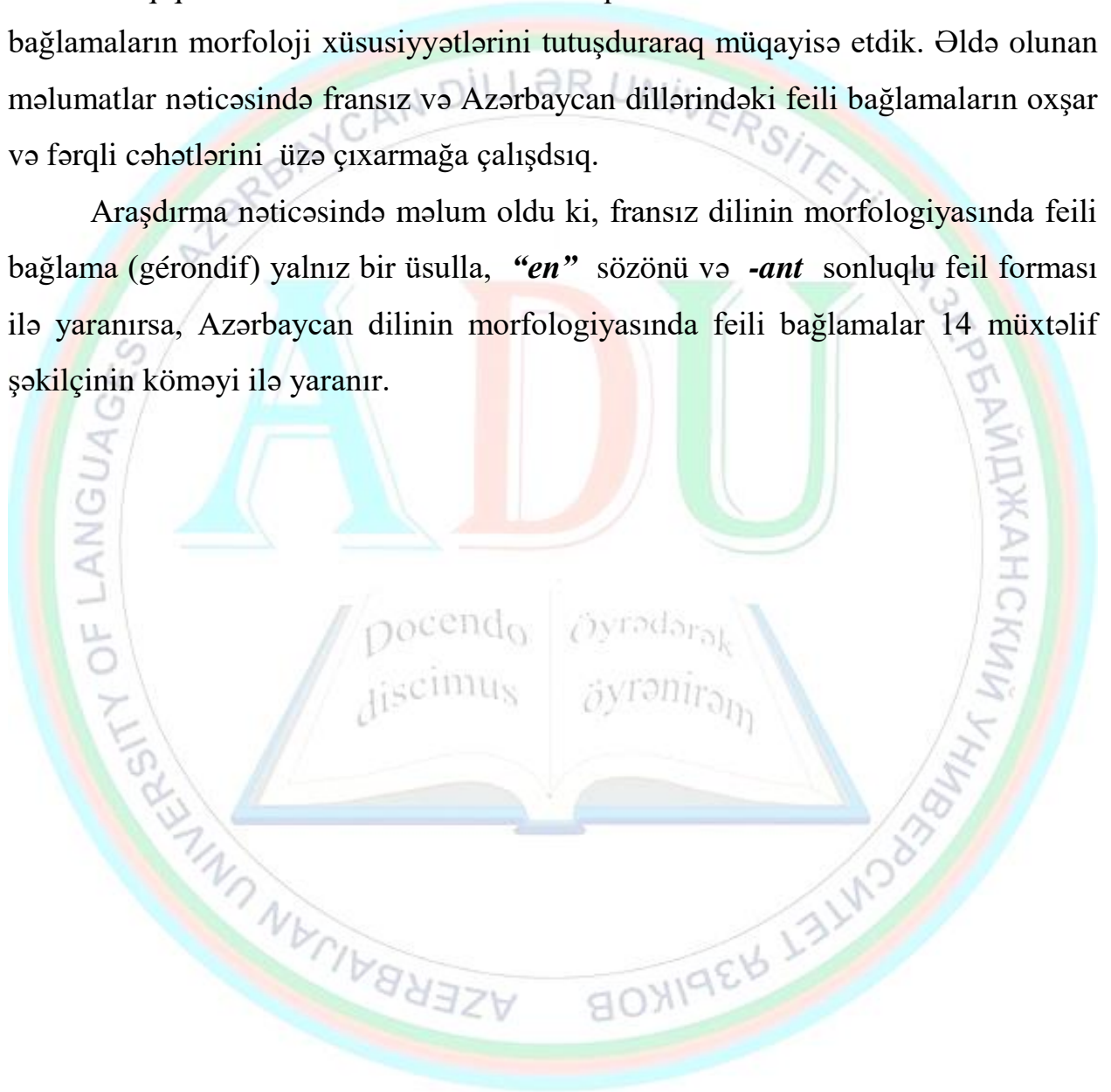
O kəmərinə çəkib möhkəmləndə Ağadadaş onun köynəyinin altından belinə tapança bağladığını gördü(Q.İlkin).

Azərbaycan dilində feili bağlamaları cümlədə əvəz edə biləcək, onlara sinonim kimi işlənən bir sıra qrammatik formalar mövcuddur. Bunlar “Feili sifət +qoşma şəklində olan vahidlərdir. Q.Kazımov “Müasir Azərbaycan dili” kitabında da bu barədə qeyd edir ki, “Feili sifət adlıq halda, qoşma ilə birlikdə tərz və ya zaman bildirir (5:332).”

Dissertasiya mövzusunun nəzəri cəhətdən araşdırılması nəticəsində biz görkəmli dilçilərin fikirləri ilə yaxından tanış olduq və fransız və Azərbaycan dillərinin qrammatikasında mövcud feili bağlamaların oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmağa çalışdıq.

Tədqiqat nəticəsində hər iki dilin qrammatikasında mövcud olan feili bağlamaların morfoloji xüsusiyyətlərini tutuşduraraq müqayisə etdik. Əldə olunan məlumatlar nəticəsində fransız və Azərbaycan dillərindəki feili bağlamaların oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmağa çalışdıq.

Araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, fransız dilinin morfolojiyasında feili bağlama (gérondif) yalnız bir üsulla, “*en*” sözünü və *-ant* sonluqlu feil forması ilə yaranırsa, Azərbaycan dilinin morfolojiyasında feili bağlamalar 14 müxtəlif şəkilçinin köməyi ilə yaranır.

Şamil Zaman bu cümlənin tərcüməsini belə vermişdir:

“Hələ ki, öz həllini tapmamış, Bütün Avropa ziyalılarının maraqlandığı bu coğrafi problemi mənim elmi tədqiqatım həll etməmişdən əvvəl sizə kiçik bir əhvalat danışmaq istəyirəm.”

Biz isə bu cümləni bu şəkildə tərcümə edərək, mənanın orijinala daha yaxın versiyasını əldə etdiyimizi düşünürük:

“Bütün ziyalı Avropanı tərəddüd içində qoymuş, nəhayət ki, mənim yazılı təhlilimdən öz həllini gözləyən bu coğrafi problemdən əvvəl, sizə kiçik bir əhvalat danışmaq istəyirəm.”

Hər iki dildə verilmiş eyni cümləni müqayisə edərkən görürük ki, fransız cümləsində “en attendant” ifadəsi “resolve” feilinə aid olaraq feili bağlama (gérondif) rolunda çıxış etsə də, bədii tərcümə zamanı omonimlik xarakteri daşıyan “-miş⁴”, “-an²” şəkilçiləri feilə aidlik xüsusiyyətini itirərək, “coğrafi problem” ifadəsinə, yəni, ismə aid olaraq feili sifət vəzifəsi daşıyır. Əgər biz bu cümlənin tərcüməsini başqa şəkildə versək, o zaman “en attendant” ifadəsi “həll edəcək” ifadəsinə aid olaraq feili bağlama vəzifəsi daşıyar:

Gözləyərək ki, mənim yazılı təhlilim nəhayət ki, bütün ziyalı Avropanı tərəddüd içində qoyan bu coğrafi problemi həll edəcək, sizə kiçik bir əhvalat danışmaq istəyirəm.

Belə ki, bildiyimiz kimi, feili bağlama feilin və zərfin xüsusiyyətlərini daşıyaraq feilə aid olur. Feili sifət isə feilin və sifətin xüsusiyyətlərini daşıyaraq ismə aid olur. Misal üçün, bu cümlədə “tərəddüd içində qoyan” ifadəsi “coğrafi problem”ə aid olduğu üçün bu ifadədəki “-an” şəkilçisi feili sifət şəkilçisidir. Başqa bir misala nəzər salaq.

Tantôt il se roulait sur le pont, en appelant sa chère Ayché; tantôt il se frappait la tête contre les planches, comme pour se tuer (Prosper Mérimée).

Bununla bərabər, o, gah sevimli Ayışəsini haraylaya-haraylaya göyärtədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara hara gəldi çırpırdı (Şamil Zaman).

Bu cümlələrdə verilmiş “gérondif” və feili bağlama bir-birlərinə ekvivalentlik təşkil edirlər. Çünki, “en appellant” və “haraylaya –haraylaya” ifadələri feilə aiddirlər.

Bildiyimiz kimi, fransız dilində feili bağlama bir üsulla, yəni, feili sifətin indiki zaman xəbər formasına “en” sözününün müşaiyəti ilə yaranır. Azərbaycan dilində isə feili bağlama müxtəlif şəkilçilərin köməyi ilə düzəlir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz cümlələri yenidən müqayisə edək:

Tantôt il se roulait sur le pont, en appellant sa chère Ayché; tantôt il se frappait la tête contre les planches, comme pour se tuer (Prosper Mérimée).

- 1) *Bununla bərabər, o, gah sevimli Ayışəsini haraylaya-haraylaya göyärtədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara hara gəldi çırpırdı(Şamil Zaman).*
- 2) *Bununla bərabər, o, gah sevimli Ayışəsini haraylayaraq göyärtədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara hara gəldi çırpırdı.*
- 3) *Bununla bərabər, o, gah sevimli Ayışəsini haraylayıb göyärtədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara hara gəldi çırpırdı.*
- 4) *Bununla bərabər, o, gah sevimli Ayışəsini haraylayanda göyärtədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara hara gəldi çırpırdı.*
- 5) *Bununla bərabər, o, gah sevimli Ayışəsini harayladıqca göyärtədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara hara gəldi çırpırdı.*

6) Bununla bərabər, o, gah sevimli Ayişəsini haraylayarkən göyərtədə yumaq kimi dığırlanır, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara hara gəldi çırpırdı.

Bütün bu cümlələrdə verdiyimiz feili bağlama versiyaları fransız dilində götürülmüş cümləyə tam uyğundur, cümlənin mənasını dəyişmir və orijinala ekvivalentlik təşkil edir. Daha bir nümunədə də bu əvəzetməyə nəzər salaq:

Il trouvera à manger en rôdant par le pays (Guy de Maupassant) .

1) Yan-yörədə veyillənib özünə yemək tapar (Hamlet Qocayev).

2) Yan-yörədə veyillənərək özünə yemək tapar.

3) Yan-yörədə veyillənə-veyillənə özünə yemək tapar.

4) Yan-yörədə veyillənərkən özünə yemək tapar.

5) Yan-yörədə veyillənmişkən özünə yemək tapar.

6) Yan-yörədə veyilləndikcə özünə yemək tapar.

7) Yan-yörədə veyillənəndə özünə yemək tapar.

8) Yan-yörədə veyilləndikdə özünə yemək tapar.

Lakin, Azərbaycan dilinin feili bağlama şəkilçilərinin hamısını ayrı-ayrılıqda eyni cümlədə işlətsək, cümlə öz mənasını qoruya bilməyəcəkdir. Belə ki, Azərbaycan dilində feili bağlamanın 14 göstəricisi, şəkilçisi var. Yəni Azərbaycan dilinin qrammatikasında 14 növ feili bağlama şəkilçisi var. Misal üçün, əgər, biz yuxarıda verdiyimiz cümlədə “-madan²”, “-ar-maz; -ər-məz”, “-caq²”və yaxud “-inca⁴”, “-alı,-əli” şəkilçilərini “haraylamaq” feilinə əlavə etsək cümlə öz orijinal mənasından kənara çıxacaq.

“-madan”, “-mədən” ,“-armaz”, “-ərməz” şəkilçiləri isə fransız dilində feili bağlamanın, yəni, “gérondif”in inkar formasına uyğundur. “Gérondif”in inkar forması “en” sözünündən sonra “ne” hissəciyi, feil formasından sonra isə “pas” hissəciyinin əlavəsi ilə düzəlir. Məsələn:

en sortant de la maison-evdən çıxaraq

en ne sortant pas de la maison-evdən çıxmayaraq

“Gérondif”in inkar forması əsasən **“sans”** sözünü + **məsdər** forması ilə əvəz edilir. Misal üçün:

Sans sortir de la maison –evdən çıxmadan

Tərcümə zamanı qarşıya çıxan maraqlı faktlardan biri də odur ki, fransız cümləsi Azərbaycan dilinə tərcümə edilərkən feili bağlamanın cümlədə ifadə vasitəsi olan söz mənaya nəzərən dəyişilir:

Elles se sauvèrent en courant (Guy de Maupassant).

Hamlet Qocayev bu cümləni mətnin ümumi məzmununa uyğun olaraq bu cür çevirmişdir:

Nədən qorxduqlarını özləri də bilmədən qaçıb uzaqlaşdılar (Hamlet Qocayev).

Qarşılaşdırılmış hər iki cümlədə feili bağlamaları təhlil edək. Birinci cümlədə “en courant” cümlədə feili bağlamadır. Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş ikinci cümlədə isə “bilmədən” sözü feili bağlamadır. Hər iki cümlədə feili bağlama iştirak etsə də, bir birləri ilə ekvivalentlik təşkil etmirlər.

Əslində birinci cümlənin tərcüməsi bizim fikrimizcə, aşağıdakı kimi edilməlidir:

Onlar qaçaraq canlarını qurtarırlar.

Göründüyü kimi, bu cümlədə “qaçaraq” sözü feili bağlamadır və “en courant” feili bağlamasına ekvivalentlik təşkil edir.

Bəzən tərcümə zamanı elə hallar olur ki, fransız cümləsində feili bağlama iştirak etməsə də, cümlənin Azərbaycan dilinə çevrilmiş variantında feili bağlamaya rast gəlirik. Hesab edirik ki, bunun səbəblərindən biri də Azərbaycan dilində feili bağlama şəkilçilərinin çox saylı olmasıdır. Tərcümə zamanı meydana çıxan fərqliliklər əsasən ondan irəli gəlir ki, hər bir xalqın özünəməxsus düşüncəsi, özünəməxsus həyat tərzi var. Eyni zamanda hər dilin özünəməxsus ifadələri, frazeoloji birləşmələri var. Bunları nəzərə alsaq, çevrilmiş cümlələrdə meydana

çıxan fərqliliklər, uyğunsuzluqlar anlaşılındır. Guy de Maupassanın “Pyero” adlı əsərində belə bir cümləyə rast gəlirik:

Alors, elle voulut le revoir, se promettant de le rendre heureux jusqu'à sa mort (Guy de Maupassant).

H.Qocayev bu cümləyə semantik baxımdan yanaşaraq aşağıdakı kimi çevirmişdir:

Xanım, iti quyudan çıxarmaq fikrinə düşdü və özünə söz verdi ki, ölənə qədər onu sığallaya-sığallaya saxlayacaq (H.Qocayev).

Göründüyü tərcümə zamanı meydana çıxan cümlədə artıq feili bağlama iştirak edir. Burada feili bağlama kimi “sığallaya-sığallaya” sözü “-a²-a²” şkilçisinin köməyi ilə yaranıb. Bir az əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, hər bir xalqın dilində özünəməxsus ifadələr var. Bu cümlədə də “rendre heureux jusqu'à sa mort” ifadəsi fransızlara məxsus ifadədir. Belə ki, Azərbaycan dilində hansısa bir “itə ölümünə qədər xoşbəxtliyini qaytarmaq” ifadəsi anlaşılmaz səslənir. Odur ki, tərcümə zamanı məna tərcüməsi verilir və cümlələr tərcüməçinin üstünlük verdiyi üsluba əsasən bədiiləşdirilir.

Hesab edirik ki, dilimizin zəngin feili bağlama bazası da cümlələrdə işlənərək ümumi mətnə rəngarənglik qatır. Hətta, Azərbaycan dilində bir feili bağlama şkilni digərləri ilə də əvəz edərək cümlələri qurmaq olar. Bəzən bu əvəzlənmələr nəticəsində yaxın mənalı cümlələr alınsa da, bəzən fərqli mənalı cümlələr meydana çıxır. Müxtəlif şkilə feili bağlamaları eyni cümlədə işlədərək alınan cümlələri müqayisə etdikdə ortaya maraqlı fikir çıxır. P.Merimenin “Tamango” əsərindən bir nümunənin həm orijinal versiyasına həm də Ş.Zaman tərəfindən tərcüməsinə baxaq və feili bağlamaları başqa feili bağlama şkilçiləri ilə əvəzləyərək məna müqayisəsi edək:

Tamango mit fin à cette scène en poussant un cri de joie (Prosper Mérimée)

Tamango bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarmaqla son qoydu (Şamil Zaman).

İndi isə ikinci cümlədə mövcud feili bağlama şəkilçisini digər feili bağlama şəkilçiləri ilə əvəz edərək mənanın dəyişib dəyişməməsinə baxaq.

Tamango bu səhnəyə sevinc səsləri çıxararaq son qoydu.

Burada feili bağlama şəkilçisi digəri ilə əvəz edilsə də, məna dəyişməsi baş vermədi. Demək ki, **-la²** şəkilçisi **-araq** şəkilçisi ilə sinonim şəkilçidir.

Tamango bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarınca son qoydu (Şamil Zaman).

Burada da **-inca²** şəkilçisi yuxarıdakı birinci və ikinci şəkilçi formaları ilə sinonimlik təşkil edir. Belə ki, bu əvəzlənmədə heç bir məna dəyişməsi təzahür etmədi.

Tamango bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarmadan son qoydu.

Bu cümlə isə **-madan** şəkilçisinin əvəzlənməsi ilə inkar forması aldı. Demək ki, bütün feili bağlama şəkilçiləri sinonim xarakterli deyil.

Tamango bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarar-çıxarmaz son qoydu.

Bu cümlə də **-arar-armaz** şəkilçi formasının qoşulması ilə əsas cümlə ilə eyni mənalı cümlə olur.

Tamango bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarmamış son qoydu.

Lakin burada **-miş** şəkilçisinin iştirakı cümlədə elə məna yaradır ki, yəni, Tamango bu səhnəyə son qoyandahələ sevinc səsləri çıxarmamışdı. Odur ki, **-miş** şəkilçisi də bu cümlədə feili bağlama yaradaraq inkarlıq bildirir.

Tamango bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarcaq son qoydu.

-caq şəkilçisi də bu cümlənin mənasına uyğun olaraq əsas cümləyə uyğun mənanı verir. Digər bir feili bağlama şəkilçisi **-andan** şəkilçisi ilə əvəz edilərsə, orijinal cümlənin mənasına uyğun gəlməz.

Feili bağlama şəkilçiləri feilin tərzini, zamanını və səbəbini izah etdiyinə görə cümlədə əvəzlənmə zamanı cümlənin mənasını dəyişməsi labüddür. Bu fikrə Azərbaycan dilçisi prof. V.Əliyevin “Azərbaycan dilində feili bağlama” əsərində bu şəkildə rast gəlirik:

Zərflərin malik olduğu semantik mənalar çox zəngindir. Onlar feili tərzə, zamana, yerə, kəmiyyətə, səbəbə, məqsədə görə aydınlaşdırdığı halda, feili bağlamalar əsasən, feilin tərzini, zamanını, səbəbini müəyyənləşdirir (1:26).

Bəzən elə cümlələrə rast gəlmək olur ki, orada həm **“en”** sözünü, həm **–ant** sonluqlu feil forması işlənir. Lakin hər ikisinin eyni cümlədə işlənməsi və hətta yanaşı işlənməsi həmin cümlədə feili bağlama işlənməsi demək deyil. Misal üçün, aşağıdakı cümləyə nəzər salaq:

Et il cherchait obstinément, prenant en sa pensée la place de Dieu, et il trouvait presque toujours (Guy de Maupassant).

Bu cümlədə **“en”** sözünü, **–ant** sonluqlu feil forması ilə yanaşı işlənsə də feili bağlama deyil. Belə ki, birinci **–ant** sonluqlu feil forması, ikinci isə **“en”** sözünü gəldiyi üçün hər ikisi müstəqil olaraq işlənmişdir. Feili bağlamada isə ilk növbədə **“en”** sözünü, daha sonra isə **–ant** sonluqlu feil forması, yəni **“participe présent”** işlənməlidir.

H.Qocayev bu cümləni orijinaldan bu şəkildə tərcümə etmişdir:

Sonra Allahın yerinə özü fikirləşir, demək olar ki, həmişə cavab tapırdı (H.Qocayev).

Cümlənin tərcüməsinə də nəzər salanda görürük ki, çevirmə zamanı burada feili bağlamadan istifadə edilməyib. Halbuki, bu cümlə aşağıdakı kimi də qurulsaydı semantik cəhətdən heç bir dəyişiklik baş verməyəcəkdi, lakin cümlədə feili bağlama iştirak edəcəkdi:

Sonra Allahın yerinə özü fikirləşərək, demək olar ki, həmişə cavab tapırdı.

Artıq bura qədər müqayisə etdiyimiz cümlələrdə feili bağlamaların qarşılıqlı işlənməsinə nəzərən deyə bilərik ki, nəinki əsərin müəllifinin feili bağlamalardan istifadəsi stil məsələsidir, o cümlədəndə də tərcümə zamanı, feili bağlamalardan istifadə tərcüməçinin üstünlük verdiyi cümlə quruluşundan, mətndəki bədiiliyi çatdırma üsulundan asılıdır.

Bəzən cümlədə “*en*” sözünü, *-ant* sonluqlu feil forması arasında hansısa bir söz və ya ifadə işlənə bilər. Misal üçün, vasitəli və vasitəsiz tamamlıq kimi işlənən əvəzliliklər. Bu hal cümlədə feili bağlama (gérondif) işlənməsi halını dəyişmir. Sadəcə burada da mütləq “*en*” sözününün öndə gəlməsi şərtidir. Belə ki, fransız dilinin qrammatikasında feili bağlamanın (gérondif) standart forması “*en*” sözünü + feili sifətin indiki zaman forması (participe présent) şəklindədir.

Quelquefois elle s'élançait pour attraper une bête volante, et s'écriait en la rapportant (Guy de Maupassant).

Hərdən kəpənək dalınca qaçır, (onu) tutanda isə qışqırırdı (H.Qocayev).

Və yaxud başqa bir cümlə:

Il la sentait, cette tendresse maudite, dans leur docilité même, dans la douceur de leur voix en lui parlant, dans leurs yeux baissés, et dans leurs larmes résignées quand il les reprenait avec rudesse.

Keşis bu lənətə gəlmiş hissi onların mutiliyində, onunla danışarkən səslərindəki mülayimlikdə, yerə dikilmiş gözlərində, onlarla sərt danışdıqda isə sakit-sakit axıtdıqları göz yaşlarında da hiss edirdi (H.Qocayev).

Bu cümlədə də “*en*” sözünü ilə feil formasının arasında əvəzlik işlənmişdir. Lakin əvəzliyin burada yerləşməsi feili bağlamanın funksiyasını dəyişmir. Buna bənzər başqa bir cümləyə baxaq:

Et il regarda en souriant l'énorme gourdin qu'il faisait tourner, dans sa poigne solide de campagnarde, en des moulinets ménaçants (Guy de Maupassant).

Bu nümunədə isə həm feili bağlama işlənilib həm də “*en*” ifadəsi və *-ant* sonluqlu feil forması. Burada “*en souriant*” ifadəsi feili bağlamadır. Lakin cümlənin sonlarına doğru yerləşmiş “*en des moulinets ménaçants*” hissəsində iştirak edən “*en*” sözünü deyil, müstəqil işlənmiş ifadədir. Həm də ən əsası, biz artıq demişik ki, “*en*” sözünü və *-ant* sonluqlu feil formasından əmələ gələn forma feili bağlamadır və o, heç vaxt dəyişmir, uzlaşmır. Lakin burada *-ant* sonluqlu feil

formasını kəmiyyətə görə uzlaşmışdır. Deməli, cümlənin “*en des moulinets ménaçants*” hissəsində feili bağlama mövcud deyil.

2.2. Feili bağlamaların fransız və Azərbaycan cümləsində rolu və vəzifəsi

Fransız və Azərbaycan dillərində feili bağlamaların cümlədə rolu demək olar ki, təxminən eynidir. Fransız dilində feili bağlama (gérondif) cümlədə zərflik rolunda çıxış edir. O, baş verən hadisənin vəziyyətini feil vasitəsilə ifadə edir. Feili bağlama (gérondif) eyni anda bir obyekt tərəfindən baş vermiş iki hadisənin eynizamanlılığını bildirir. Burada bir daha qeyd etmək istərdik ki, cümlədə feili bağlamanın aid olduğu obyekt əsas feilin aid olduğu mübtədanın özüdür. Belə ki, həm cümlənin xəbəri rolunda çıxış edən əsas feil, həm də feili bağlama mübtədaya bağlıdır.

Fransız dilində feili bağlama cümlədə zərflik funksiyası daşıyır və baş vermiş hadisənin zamanını, səbəbini, şərtini, vasitəsini (manière ou le moyen), ziddiyətini aydınlaşdırır. Belə ki, feili bağlamanın zaman ifadə etməsi qrammatikada tez tez rast gəlinir. Bu zaman feili bağlama “*nə vaxt?*”, “*nə zaman?*” sualına cavab verir.

Hər iki dilin sintaksisində feili bağlama predikativlik daşımır. Məsəl üçün:

En regardant la mer tranquille je pensais à ma vie passante.

Quand ? - *Pendant le temps que je regardais la mer tranquille.*

Burada kiçik bir nuansa diqqət etmək lazımdır. Əgər bu cümlə aşağıdakı kimi qurulsaydı, «*En regardant la mer tranquille, ma vie se passe*» cümləsinin mənası dəyişir və elə çıxır ki, dənizə baxan mənim həyatımdır.

Fransız dilində feili bağlama (gérondif) cümlədə zərflik vəzifəsində səbəb zərfliyi kimi “pourquoi?” (nə üçün?) sualına cavab verir. “Pourquoi?” sualı ilə başlayan sual cümləsinin qarşılığı “Parce que”(ona görə ki) ifadəsi ilə başlayan cümlədir. Məsəl üçün:

Je veux gagner l'argent en pensant à mes paiements.---Pourquoi je veux gagner l'argent ? Parce que je pense à mes paiements.

Mən ödəmələrimi düşünüb pul qazanmaq istəyirəm.---Mən pulu niyə qazanmaq istəyirəm. Ona görə ki, ödəmələrim barədə düşünürəm.

Azərbaycan dilinin qrammatikasından fərqli olaraq, fransız dilində feili bağlama (gérondif) sintaksisdə yalnız zaman zərfliyi, şərt zərfliyi, səbəb zərfliyi kimi deyil, həm də Azərbaycan dilinin qrammatikasına yad olan vasitə zərfliyi (complément circonstanciel de moyen) və ziddiyət zərfliyi (complément circonstanciel d'opposition) kimi də özünü göstərə bilir.

Feili bağlama (gérondif) ziddiyət zərfliyi kimi əsasən « tout » zərfinin feili bağlamadan öncə işlənməsi zamanı üzə çıxır.

Tout en travaillant, il ne réussit pas.

Fransız dilində feili bağlama iki hadisənin eyni zamanda baş verməsini bildirir. Belə ki, fransız dilində feili bağlama (gérondif) bir mübtədə tərəfindən baş verən iki hadisədən birini ifadə edir. Aşağıdakı cümlədə feili bağlamaya diqqət edək:

En parlant, il regardait, on guide Antonio, qui baissait les yeux (Prosper Mérimée).

O söhbət edə-edə, gözlərini aşağı dikmiş bələdçim Antonioya baxırdı (Şamil Zaman).

Burada eynizamanlıq dedikdə onun eyni zamanda həm danışmağı, həm də Antonioya baxması nəzərdə tutulur. Hər iki hadisə eyni zamanda baş verdiyi üçün hadisənin birini ifadə edən feil feili xəbər formasında digəri isə feili bağlama formasında təzahür edir. Hər ikisi eyni mübtədəyə tabedir. Hər iki hərəkət O tərəfindən həyata keçirilir.

Bütün rast gəldiyimiz nümunələrdə şahidi oluruq ki, feili bağlama hər iki dilin sintaksisində zərflik vəzifəsində işlənir.

En sortant de chez elle, il déclara que jamais il n'avait rencontré de femme plus aimable (Prosper Mérimée).

Bu cümlə Prosper Merimenin « Le vase étrusque » əsərindən götürülüb. Nümunə tamamlıq budaq cümləli, tabeli mürəkkəb cümlədir. Cümlənin tamamlıq budaq cümləsi olması budaq cümlə baş cümlənin « quoi ? » sualına cavab verməsindən irəli gəlir. Burada « En sortant de chez elle, il declara » baş cümlə, “jamais il n'avait rencontré de femme plus aimable” tamamlıq budaq cümləsidir. Hər iki cümlə “que” bağlayıcısı vasitəsilə əlaqələnib. Baş cümləni təhlil etdikdə isə məlum olur ki, “il” mübtəda, “déclara” xəbər, “en sortant de chez elle” zərflik rolunda çıxış edir. Bildiyimiz kimi, “en”+ -ant sonluqlu feil forması feili bağlamadır. Burada da “en sortant” ifadəsinin feili bağlama (gérondif) olduğunu nəzərə alsaq, feili bağlamalar həqiqətən də fransız dilinin sintaksisində zərflik rolunu oynayır.

Həmin cümlənin Şamil Zaman tərəfindən orijinaldan Azərbaycan dilinə çevrilmiş variantına baxaq:

O vidalaşarkən bildirdi ki, heç vaxt belə füsunkar qadına rast gəlməmişdir.

Azərbaycan dilində sintaktik təhlil zamanı da bu cümlənin tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə olduğu aydınlaşır. Cümlə nəqli cümlədir. Burada “O vidalaşarkən bildirdi” baş cümlə, “heç vaxt belə füsunkar qadına rast gəlməmişdir.” Budaq cümlə hesab olunur. Bu cümlədə budaq cümlə baş cümlənin “nəyi?” sualına cavab verərək tamamlıq budaq cümləsi olduğunu təsdiq edir. Burada “O” kim? sualına cavab verərək mübtəda, “bildirdi” nə etdi? sualına cavab verərək xəbər, “vidalaşarkən” feili bağlaması isə nə zaman? Sualına cavab verərək zərflik vəzifəsində işlənir.

Fransız dilinin cümlə strukturundan fərqli olaraq, Azərbaycan dilində mübtəda, xəbər və ikinci dərəcəli üzvlər fərqli qayda ilə düzülmüşdür. Fransız dilinin sintaktik düzülüşü mübtəda-xəbər-ikinci dərəcəli üzvlər, Azərbaycan dilində isə mübtəda –ikinci dərəcəli üzvlər-xəbər şəklindədir.

Ümumiyyətlə, feili bağlamaya fransız cümləsinin adətən ya əvvəlində ya da sonunda rast gəlinir:

En rapportant cet argent, il dit à sa femme (Guy de Maupassant).

Və yaxud:

Et le gamin, tout le jour, enfourchait les chaises et les traînait autour de la salle en criant (Guy de Maupassant).

Bu cümlələrin H.Qocayev tərəfindən Azərbaycan dilinə çevrilmiş variantlarında isə feili bağlamanın yerini təhlil edək:

Pulu gətirərkən Ektor arvadına dedi (H.Qocayev).

Uşaq da bütün günü stulları minib sürüyə-sürüyə otaqda dolanıb qışqırırdı (H.Qocayev).

Birinci cümlədə tərcümə zamanı tərcüməçi cümlənin orijinal variantını qrammatik cəhətdən qoruyub saxlamışdır. Bu nümunənin orijinal variantında olduğu kimi tərcümə variantında da feili bağlamanın sintaksisdə yeri cümlənin əvvəlinə düşür və feili bağlama cümlədə *nə zaman?* sualına cavab verərək zaman zərfliyi vəzifəsində işlənir.

İkinci cümlə isə tərcümə zamanı qrammatik cəhətdən dəyişikliyə uğramışdır. Belə ki, bu cümlənin orijinal variantında bir feili bağlama (gérondif) iştirak edir. Lakin, Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş variantında üç feili bağlama iştirak edir. Bunlar “minib”, “sürüyə-sürüyə” və “dolanıb” sözləridir. Bu da əsasən ondan irəli gəlir ki, Hamlet Qocayev cümləni mətnin kontekstinə uyğun çevirmişdir.

Biz belə hesab edirik ki, bu cümlənin qrammatik cəhətdən orijinal versiyaya ekvivalentlik təşkil etməsi üçün cümlə bu şəkildə çevrilməli idi:

Uşaq da bütün günü qışqıraraq stulları otağın içində çapırdı və sürüyürdü.

Bu nümunədən də görünür ki, Azərbaycan dilinin sintaksisində feili bağlamalar aid olduqları feilin yanında yerləşirlər. Bu xüsusiyyət həm də cümlədə zərfliyə aid xüsusiyyətlərdən biridir.

2.3. Feili bağlamaların morfoloji, sintaktik və semantik aspektdən təhlili

Fransız və Azərbaycan dillərində feili bağlamalar ifadə etdikləri semantik mənaya görə fərqlənirlər. Belə ki, fransız dilində “gérondif” zərflik kimi işlənərək feili zaman, tərz-i-hərəkət, səbəb, şərt, ziddiyət (l'opposition) baxımından aydınlaşdırır. Azərbaycan dilində isə feili bağlamalar cümlədə zərflik vəzifəsində çıxış etsələr də, zərflərdən fərqli olaraq yalnız feilin tərzini, zamanını və səbəbini müəyyənləşdirir.

En dansant, il coudoya un homme qui, ayant aussi perdu tout son argent, était de fort mauvaise humeur (Prosper Mérimée)

Bu nümunə Prosper Merimenin “Le vase estruque” əsərindən götürülmüşdür. Burada feili bağlama kimi “En dansant” ifadəsi iştirak edir və “il coudoya” feili ilə eyni zamanda baş verir və eyni mübtədaya aiddir. Burada feili bağlama hərəkəti tərz-i-hərəkət baxımından aydınlaşdırır. Feili bağlamanın cümlədə yeri məsələsinə gəldikdə isə bu cümlədə feili bağlama cümlənin əvvəlində aid olduğu mübtədanın qarşısında işlənmişdir. Nümunənin orijinal versiyadan tərcüməsi Şamil Zaman tərəfindən aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

Rəqs edərkən elə həmin gecə son qəpiyinə qədər uduzan, qanıqara başqa bir cənaba təsadüfən toxundu (Şamil Zaman).

Nümunənin Azərbaycan variantında isə feili bağlama kimi “rəqs edərkən” ifadəsi verilmişdir ki, bu da orijinal versiyanın ekvivalentidir. Belə ki, tərcümə zamanı cümlədə feili bağlama qorunub saxlanmışdır. Burada da feili bağlama hərəkətin tərzini ifadə edir, “toxundu” feilinə aiddir.

Hərəkət həm rəqs edən, həm bir nəfərə təsadüfən toxunan eyni naməlum bir adam tərəfindən həyata keçir.

Şamil Zaman bu cümlədə mübtədanı məchul kimi göstərməyə üstünlük vermişdir.

Feili bağlamanın Azərbaycan sintaksisində yeri baxımından bu cümlədə feili bağlama cümlənin əvvəlində yerləşmişdir. “Rəqs edərəkən” feili bağlaması – *arkən*² şəkilçisi vasitəsilə düzəlir. Bu şəkilçinin sinonimi kimi

–*araq*² *Rəqs edərək elə həmin gecə son qəpiyinə qədər uduzan, qanıqara başqa bir cənaba təsadiifən toxundu.*

–*anda*² *Rəqs edəndə elə həmin gecə son qəpiyinə qədər uduzan, qanıqara başqa bir cənaba təsadiifən toxundu.*

–*dıqda*² *Rəqs etdikdə elə həmin gecə son qəpiyinə qədər uduzan, qanıqara başqa bir cənaba təsadiifən toxundu.*

–*a²-ə²* *Rəqs edə-edə elə həmin gecə son qəpiyinə qədər uduzan, qanıqara başqa bir cənaba təsadiifən toxundu.*

Bu şəkilçilər ilə düzəlmiş feili bağlamaları da istifadə etsək, cümlənin semantik mənası dəyişməz.

Et il regarda en souriant l'énorme gourdin qu'il faisait tourner, dans sa poigne solide de campagnarde, en des moulinets ménaçants (Guy de Maupassant).

Növbəti nümunə isə Gi de Mopassanın “Claire de Lune”, yəni, “Ay işığı” əsərindəndir. Bu cümlədə də “en souriant” ifadəsi feili bağlamadır və hərəkətin tərzini ifadə edir. Digər nümunədən fərqli olaraq, burada əsas xəbərdən sonra yerləşib. “en souriant” ifadəsi “il regarda” ifadəsi ilə eyni mübtədə tərəfindən eyni zamanda baş verir. Azərbaycan dilinə tərcümə edilərkən isə bu ifadənin bir neçə ekvivalenti ola bilər.

Fransız dilində bir feili bağlamanın (gérondif) bir neçə ekvivalentinin olması Azərbaycan dilinin feili bağlamalarını əmələ gətirən şəkilçilərin çoxsaylı olmasından irəli gəlir. Bu da dilin bir aqqlütinativ dil kimi zəngin şəkilçi bazası olmasını özündə əks etdirir.

Fransız dilindən tərcümə zamanı orijinal cümlənin ifadə etdiyi mənanı daha semantik çalarlarla əks etdirməyə imkan verir. Məsəl üçün götürdüyümüz bu nümunədəki feili bağlama iştirak edən “il regarda en souriant” ifadəsini

Azərbaycan dilinə müxtəlif şəkillərdə tərcümə etmək olar ki, bu müxtəliflik ifadənin cümlədəki mənasını dəyişməz. O səbəbdən ki, semantik baxımdan Azərbaycan dilinin qrammatikasında feili bağlama şəkilçilərinin bir çoxu sinonimlik xüsusiyyəti daşıyır. Belə ki, “il regarda en souriant” ifadəsini “gülümsəyərək baxdı”, “gülümsərkən baxdı”, “gülümsəyə-gülümsəyə baxdı”, “gülümsəyib baxdı”.

Hərçənd, bütün dilçilər feili bağlamanın (gérondif) bir mübtəda tərəfindən eyni zamanda görülən iki işdən birini ifadə etdiyi təsdiqlənir, lakin biz bu məsələyə bir qədər şübhəli yanaşma mövqeyi tuturuq. Belə ki, əgər iki hərəkət eyni vaxtda baş verirsə nəyə görə “il regarda en souriant” əvəzinə “il sourit en regardant” ifadəsi işlədərək semantik baxımdan dəyişiklik baş verir. Eyni vəziyyət Azərbaycan dilinə çevirəndə “gülümsəyərək baxdı” ifadəsinin iki hadisə tamamilə eyni vaxtda baş vermir. Bizim fikrimizcə, burada ani də olsa zaman fərqi var. Belə ki, “il regarda en souriant” ifadəsində şəxs ilk olaraq gülümsəmə vəziyyəti alır, daha sonra isə baxır. Lakin, “il sourit en regardant” ifadəsinin verdiyi semantik məna şəxsin ilk olaraq baxdığını və baxarkən nələrinsə ona xoş gəlməsi səbəbindən gülümsədiyini ifadə edir.

Buradan da belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər hər iki hadisə eyni zamanda baş versə idi, o zaman feillərin yerini dəyişmək cümlədə hər hansı bir məna fərqi ortaya çıxarmazdı.

Hamlet Qocayev isə özünəməxsus tərcümə üslubuna sadıq qalaraq mətnin məzmununa uyğun “*Et il regarda en souriant l'énorme gourdin qu'il faisait tourner, dans sa poigne solide de campagnarde, en des moulinets ménaçants* (Guy de Maupassant). » cümləsini Azərbaycan dilinə aşağıdakı kimi çevirmişdir:

Saat onu vuranda, keşiş gecələr xəstəyə baş çəkmək istəyəndə, həmişə özü ilə gəzdirdiyi yoğun dəyənəyini əlində o yan-bu yana fırladıb, acı bir təbəssümlə iri düyünləri hamarlanmamış ağaca baxdı (Hamlet Qocayev).

Cümlənin fransız dilindəki orijinal versiyasından fərqli olaraq, bu nümunədə biz bir neçə feili bağlamaya rast gəlirik. Burada rast gəlinən feili bağlamalar bunlardır:

vuranda, istəyəndə, fırladıb, hamarlanmamış

Göründüyü kimi bu sözlərin hamısı feili bağlama olsa da eyni şəkilçi vasitəsilə yaranmamışdır. Burada –anda², yanda², -ib⁴, mamış² (yaxud –miş⁴) şəkilçilərindən istifadə edilmişdir. “vuranda”, “istəyəndə”, “fırladıb” feili bağlamaları təsdiqlik bildirsə də, onların əksinə olaraq, “hamarlanmamış” feili bağlaması inkarlıq ifadə edir. Cümlədə “vuranda” və “istəyəndə” feili bağlamaları hərəkəti zaman baxımından ifadə edir, “fırladıb” və “hamarlanmamış” feili bağlamaları isə hərəkətin tərzini bildirir. Bütün bu feili bağlamalar sintaktik baxımdan zərflik vəzifəsi daşıyır.

Gi de Mopassanın başqa bir maraqlı novellası “A cheval” əsərindən götürülmüş nümunəni müqayisə edək:

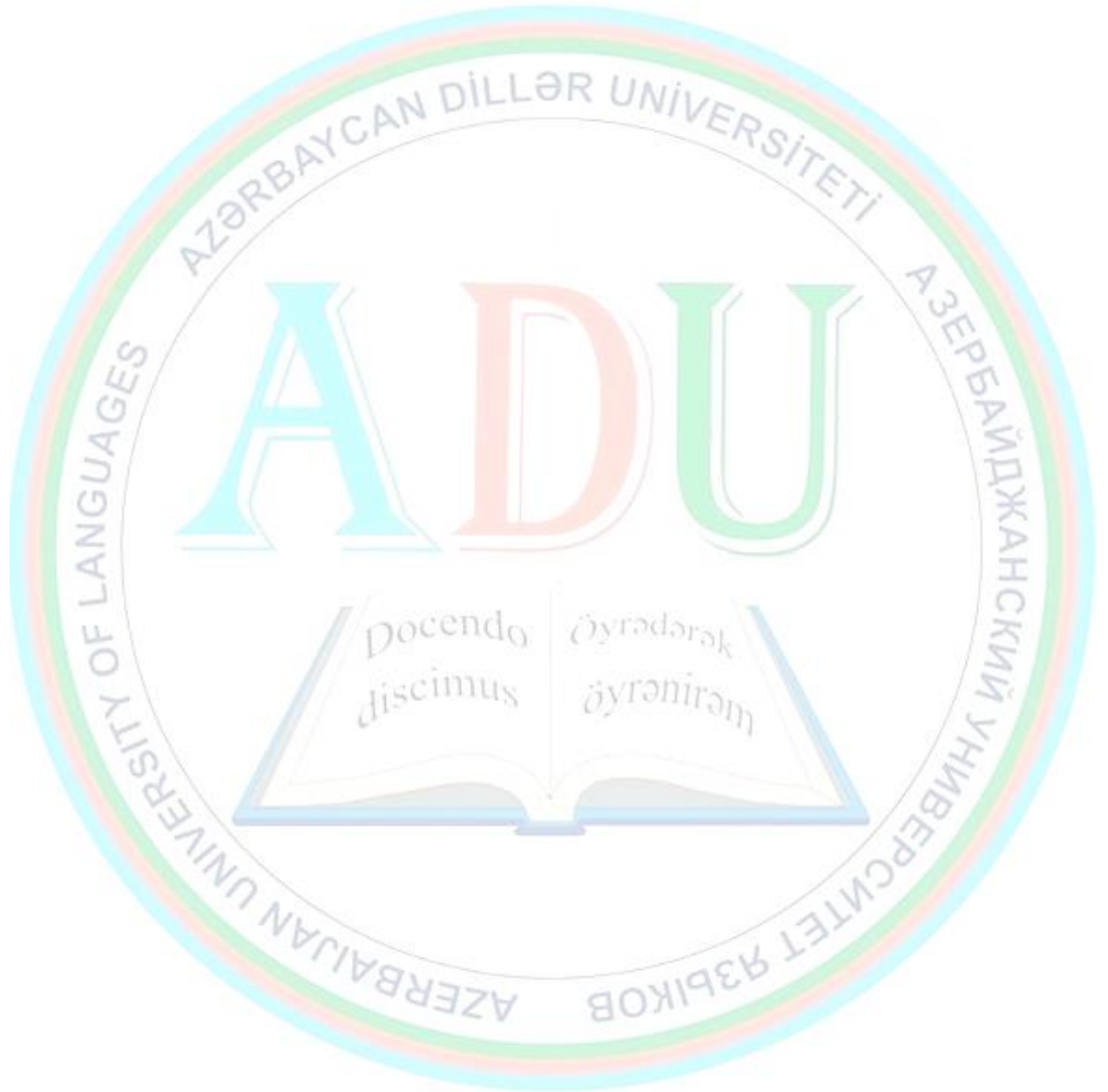
On n’était pas riche, mais on vivotait en gardant les apparences.

Bu nümunədə feili bağlama (gérondif) “en gardant” ifadəsidir. Aid olduğu feil isə “vivotait” feilidir. Feili bağlamanın bu cümlədə yeri aid olduğu feilin yanında və feili bağlama olan “en gardant” ifadəsi cümlədə zərflik vəzifəsini icra edir.

Ümumiyyətlə, bütün bu nümunələri təhlil edərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, fikrin təsiri və ətraflı ifadəsində feili bağlamanın da xüsusi rolu var. İkinci dərəcəli, asılı hərəkət kimi başa düşülən feili bağlamanın mahiyyəti mətn daxilindəki sintaktik funksiyası, cümlə quruluşundakı mövqeyi və fikrin ifadəsindəki rolu ilə bağlıdır.

Feili bağlamalar sadə geniş cümlələrdə sözlərin sıralanmasını, təbii bağlamasını təmin etməkdə, ahəngdarlığı və axıcılığı saxlamaqda geniş imkanlara malikdirlər. Feili bağlamalar yalnız təsriflənən feillərlə deyil, təsriflənməyən feil formalarını ilə də ikitərəfli münasibətdə ola bilər. Təsriflənən feilə, məsdərə, feili

sifət və feili bağlamaya aid olmaqla, müxtəlif feil formalarının ahəngdar silsilələrini əmələ gətirir.

NƏTİCƏ

Fransız və Azərbaycan dillərində feili bağlamaların müqayisəli şəkildə tədqiqinə Azərbaycan dilçiliyində bu günə qədər yazılmış əsərlər arasında rast gəlmədik. Biz bu tədqiqat işimizdə həm hər iki dilin görkəmli dilçi alimlərinin fikirləri ilə tanış olmuşuq, hər iki dilin bədii mətnlərindən götürülmüş nümunələrin tutuşdurulması və müqayisəsi ilə araşdırmalar apararaq nəticələr əldə etməyə çalışmışıq.

Nümunələrin tutuşdurulması nəticəsində bu günə qədər xəbərdar olduğumuz məlumatlardan başqa, tərcümə zamanı feili bağlamaların dəyişkən vəziyyəti ilə də bağlı maraqlı məlumatlar əldə etdik.

Tədqiqat işimizdə fransız və Azərbaycan dillərinin qrammatikasında mövcud feili bağlamaların üzərində araşdırmalar apararaq hər iki dilin dilçi alimlərinin fikirləri ilə yaxından tanış olduq və feili bağlamaların tipoloji cəhətdən araşdırılması zamanı aşağıdakı nəticələrə gəldik:

1. Fransız dili flektiv, Azərbaycan dili isə aqqlütinativ dildir. Flektivlik sözlərin kökdən dəyişilməsi ilə təzahür edir və Azərbaycan dilindən fərqli olaraq şəkilçilərdən deyil sözlüklərdən istifadə edilir. Məlumdur ki, saf dil yoxdur. Belə ki, aqqlütinativ dildə flektivlik, flektiv dildə isə aqqlütinativlik əlamətlərinə az da olsa, rast gəlinir.
2. Fransız dilində feili bağlama (gérondif) “en” sözlünün feili sifətin indiki zaman formasını (participe présent) müşayiət etməsi ilə düzəlir. Fransız dilində feili bağlama dəyişməzdir, sabitdir, şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşmır. Azərbaycan dilində isə feili bağlamalar 14 növ şəkilçilərin sayı ilə düzəlir. Feili bağlamaların şəkilçilər vasitəsilə düzəlməsi Azərbaycan dilinin aqqlütinativliyindən irəli gəlir.
3. Feili bağlama fransız dilinin qrammatikasına qədim latın dilinin qrammatikasından keçmədir. Hələ XV yüzilliyə aid fransız əsərlərində feili bağlamalara rast gəlmək olur. Azərbaycan dilində isə feili bağlamalara

qədim yazılarda, dastanların dilində rast gəlinirsə də feili bağlama kimi adlanması, tədqiq olunması 1839-cü ildə M.Kazımbəyin əsəri ilə başlanmışdır. Orada da feili bağlamalar “deepriçastiye” adı ilə adlandırılmışdır.

4. Fransız dilində feili bağlama (gérondif) ifadə etdiyi hərəkəti 5 cəhətdən, zaman, tərz-i-hərəkət, şərt, səbəb, ziddiyət baxımından aydınlaşdırır. Azərbaycan dilində isə feili bağlama aid olduğu feili yalnız tərz-i-hərəkət, zaman və səbəb baxımından aydınlaşdırır.
5. Fransız dilinin sintaksisində feili bağlama (gérondif) feili sifətlə birbaşa birbaşa əvəz olunduqda cümlənin ifadə etdiyi semantik mənə dəyişikliyə uğrayır. Belə ki, feili bağlama mübtədanın eyni zamanda gördüyü iki hərəkətdən birini ifadə edərək feilə aid olur. Azərbaycan dilinin sintaksisində də feili sifət feili bağlamayı birbaşa əvəz edə bilmir. Cümlədə feili bağlamayı feili sifət +qoşma əvəz edərsə, cümlə semantik dəyişikliyə məruz qalmaz.
6. Fransız və Azərbaycan dillərinin bədii mətnlərində feili bağlamalara tipoloji cəhətdən nəzər saldıqda görürük ki, hər iki dildə feili bağlamaların semantik funksiyası təxminən eynidir. Lakin fransız dilindən Azərbaycan dilinə çevrilmiş cümlələrdə feili bağlama tərcümə zamanı ya özünü qoruyub saxlayır, ya feili sifət+ qoşma vasitəsilə əvəz edilir, ya da tamamilə itir. Lakin tərcümə zamanı elə cümlələr də ərsəyə gəlir ki, həmin cümlələrdə feili bağlama iştirak etsə də, orijinal feili bağlamasının tərcüməsi olmur. Belə ki, Bildiyimiz kimi , feili bağlama eyni zamanda baş vermiş iki hərəkətdən birini ifadə edir. Bu səbəbdən də bəzən tərcümə zamanı bu deyil, digər hərəkətin ifadəsini feili bağlama ilə verirlər. Bəzən də tərcümə zamanı tərcüməçilər cümlənin tam tərcüməsinə əhəmiyyət verməyərək, ekvivalent cümləni kontestə uyğun olaraq tərcümə edirlər və yaxud mətnin kontekstinə uyğun olaraq cümləni ya qismən ya da tamamilən itirirlər.

7. Bütün işimiz ərzində qarşımıza çıxan nümunələri təhlil edərkən bizi maraqlandıracaq və düşündürəcək müəyyən nuanslara rast gəldik. Onlardan biri də feili bağlamaların cümlədəki əsas feillə eynizamanlıq daşması məsələsi oldu. Nümunələrə əsaslanaraq bizi belə bir sual düşündürdü: “Feili bağlamaların əsas feillə eynizamanlıq daşması halı mütləqdirmi?”

Əgər feili bağlamanın ifadə etdiyi hərəkətlə əsas feilin ifadə etdiyi hərəkət eyni zamanda baş verirsə, cümlədə işlənən əsas feili feili bağlamaya, feili bağlamada iştirak edən feili isə əsas feilə çevirən zaman cümlə semantik dəyişikliyə məruz qalmamalıdır. Halbuki, nümunələrdə işlənən feillərin yerini dəyişdikdə cümlə semantik dəyişikliyə uğrayır. Bütün bunlara nəzərən belə nəticəyə gəldik ki, fransız və Azərbaycan dillərinin hər ikisində də cümlədə mübtəda tərəfindən icra olunan, əsas feil və feili bağlamanın ifadə etdiyi hərəkətlərdə eyni zamanlılıq mütləq deyil.

8. Azərbaycan dilinin qrammatikəsindən fərqli olaraq, fransız dilində feili bağlama (gérondif) sintaksisdə yalnız zaman zərfliyi, tərz-i-hərəkət zərfliyi, səbəb zərfliyi kimi deyil, həm də adları Azərbaycan dilinin qrammatikəsinə yad olan vasitə zərfliyi (complément circonstanciel de moyen) və ziddiyət zərfliyi (complément circonstanciel d'opposition) kimi də özünü göstərə bilər.

9. Dissertasiya işimiz zamanı istifadə etdiyimiz fransız yazıçılarının əsərləri toplanmış bədii ədəbiyyatların orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümə olunan variantlarını nəzərdən keçirdik və şahidi olduq ki, çevrilmə zamanı əsərlər bədiilik qazanaraq öz orijinallığını itirir. Belə ki, hər bir əsərdə xalqın özünə məxsus bədii ifadə vasitələri öz əksini tapır. Bunlar hər hansı bir frazeoloji birləşmə də ola bilər, hər hansı bir jarqon söz və yaxud hər hansı bir temin də ola bilər. Hər hansı bir yazıçının, şairin və ya elm xadiminin əsərini dərinədən başa düşmək və həmin əsərin özünəməxsus gözəlliyinə varmaq üçün əsəri orinal vəziyyətində, yazıldığı dildə oxumaq daha yaxşı

olardı. Bu səbəbdən də hesab edirik ki, hər bir kəs yaşadığı müddətdə dünya dillərinə yiyələnməli, dünyada mövcud olan mədəniyyətlərlə yaxından tanış olmağa çalışmalıdır.

10. Fikrin təsiri və ətraflı ifadəsində feili bağlamanın da xüsusi rolu var. İkinci dərəcəli, asılı hərəkət kimi başa düşülən feili bağlamanın mahiyyəti mətn daxilindəki sintaktik funksiyası, cümlə quruluşundakı mövqeyi və fikrin ifadəsindəki rolu ilə bağlıdır.
11. Feili bağlamalar sadə geniş cümlələrdə sözlərin sıralanmasını, təbii bağlamasını təmin etməkdə , ahəngdarlığı və axıcılığı saxlamaqda geniş imkanlara malikdirlər. Feili bağlamalar yalnız təsriflənən feillərlə deyil, təsriflənməyən feil formalarını ilə də ikitərəfli münasibətdə ola bilər. Təsriflənən feilə, məsdərə, feili sifət və feili bağlamaya aid olmaqla, müxtəlif feil formalarının ahəngdar silsilələrini əmələ gətirir.
12. Feili bağlama şəkilçilərinin tədqiqi həm diaxron, həm də sinxron aspektdə maraqlı xüsusiyyətlər üzə çıxarır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan SSR. Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Müasir Azərbaycan dili, 3 cildə, II cild, Morfologiya, Elm nəşriyyatı 1980, 510 s.
2. Cəfərov C. Nitq hissələrində keçid prosesləri, Bakı, V.İ. Lenin adına API, 1983, 96s.
3. Ergin-Qəhrəmanova Y. Kitabi-Dədə Qorqud dastanında feilin təsriflənməyən formaları (dərs vəsaiti), Bakı, "Elm və Təhsil" nəşriyyatı, 2011, 132 s.
4. Əliyev V. Az.dilində feili bağlama. (Dərs vəsaiti). Bakı, 1989, 96 s.
5. Kazımov Q.S. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, "Elm və təhsil", 2010, 448 s.
6. Kitabi-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər, Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004, 376 s.
7. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. 3-cü hissə. Morfologiya. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 280 s.
8. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası I hissə, Bakı, Elm. 2007, 280 s.
9. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası, Bakı, 1962
10. Rəcəbli Ə. Dilçilik tarixi. I kitab. Universitetlər üçün dərs vəsaiti. Bakı, "Nurlan", 2006, 528 s.
11. Vəliyeva S. "Müasir Azərbaycan dilində feilin təsriflənməyən formalarının şəkildələrində qovuşma faktı", Dil və ədəbiyyat jurnalı, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 3(87), Bakı, 2013
12. Yunusov D., Həmidov S. Magistratura təhsil pilləsi üçün elmi-metodiki vəsait. Bakı, Mütərcim, 2014, 48 s.

13. Yunusov D. Müqayisəli tipologiya (Ali məktəblər üçün dərslik)- Bakı, Mütərcim,2012,180 s.
14. Yusubova T. Azərbaycan dilində “feil+feil” tipli feili birləşmələr, Filologiya elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı, 2002.
15. Vəliyeva S. “Müasir Azərbaycan dilində feilin təsriflənməyən formalarının şəkilçilərində qovuşma faktı”, Dil və ədəbiyyat jurnalı,Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal,3(87),Bakı,2013

Fransız dilində

16. Anne-Gro Høyer L'emploi du participe présent en fonction d'attribut libre et la question de la concurrence avec le gérondif, Anne-Gro Høyer, Hovedoppgave i fransk Romansk institutt Universitetet i Bergen, Mai 2003
17. Asgarov V. Gerondif, Participe présent, Adjectif Verbal. Presses Academiques Francophones .93p.
18. Bibliographie ARNA VIELLE, Teddy, 1982, Recherches sur les formes en -ant des origines du français au début du XVIIe siècle, Thèse d'État dactylographiée, Paris. Résumé-présentation, L'Information Grammaticale, 23, 1984, 38-9.
19. Bonnard Henri, Code du bon français courant, Paris, Magnard,1981
20. Bonnard Henri, La Grammaire française à l'usage de tous, Paris, Magnard,1997
21. Essai de grammaire de l'ancien français Genève : Slatkine Reprints, 1980.
22. GETTRUP Harald . *Le gérondif, le participe présent et la notion de repère temporel*, Revue Romane, Bind 12/1977-2
23. HALMOY Jean-Odile , *A propos de l'adjectif en – ant dit « verbal »*, Revue Roman, Bind 19/1984-1

24. HALMOY Jean-Odile. *Les formes gérondives dans Les .XV. joies de mariage et aes textes du XVe siècle*, Langages, Volumes 37, Numéro 149, 2003, pp.25-36.
25. HALMOY, Odile. 1982. Le gérondif - Eléments pour une description syntaxique et sémantique. Trondheim : Tapir. - 1983.
26. Ismailov B. Typologie du français et de l'azerbaïdjanais, "Elm və Təhsil", Bakı, 2015
27. Kleiber Georges "Gerondif et manière", Langue française 2011
28. « Les formes verbales en -ANT dans le Livre I des Essais de Montaigne. Examen contrastif ». In : Actes du XIIe Congrès des Romanistes Scandinaves. Aalborg University Press. 149-159. - 1995.
29. « Les formes verbales en -ant en ancien et moyen français », Scolia, 3, 165-80. - 2001.
30. Le Livre des trois vertus de Christine de Pisan et son milieu historique et littéraire, Paris : Champion. Lecointe, Jean. 1997.
31. M. Arrivé, F. Gadet, M. Galmiche(1986), La grammaire d'aujourd'hui-guide alphabétique de linguistique française
32. M. Grevisse, A.Goose(1993), Le bon usage-grammaire française
33. M. Riegel, J.-C.Pellat, R.Rioul(1994), Grammaire méthodique du français
34. Odile Halmøy, A propos de l'adjectif en -ant, dit "verbal", Revue Romane, Bind 19 (1984)
35. « Subordination et insubordination : gérondif, sujet logique et fantaisie », Travaux de Linguistique, 27. Gent : Duculot. - 1994.
36. Togeby, Knud, 1983 : Grammaire Française Volume III : Les Formes Impersonnelles du Verbe et la Constructions des Verbes, Akademisk forlag, Copenhague.

37. Wilmet, Marc, 1998, 2 édition : Grammaire critique du français, De Boeck & Larcier/Duculot, Paris, Bruxelles

Rus dilində

38. Бокадорова Н. Французская лингвистическая традиция XVIII–начала XIX века, Структура знания о языке, Москва, «Наука», 1987
39. Мамедов Г. Деепричастие в письменных памятниках Азербайджанского языка веков, АКД, Баку, 1967
40. Михалев А. Общее языкознание история языкознание, Москва, «Флинта», «Наука», 2005
41. Сабанеева М., Щерба Г., Историческая грамматика французского языка, Ленинград, Издательство Ленинградского Университета, 1990
42. Сеидов Ю. Деепричастные обороты в современном Азербайджанском языке, АКД, Баку, 1955
43. Юлдашев А. Соотношение деепричастных и личных форм глагола в тюркских языках М., 1977
44. <https://az.ambafrance.org/Fransa-Azərbaycan-münasibətləri>
45. http://www.axl.cefan.ulaval.ca/Langues/2vital_inter_francais.html
46. <https://francais.lingolia.com/fr/grammaire/les-verbess/participe-gerondif>
47. <http://kaspi.az/az/beser-varliinin-tekmillesmesine-xidmet-eden-eser/>

İstifadə edilmiş bədii ədəbiyyat

1. Gi de Mopassan Hekayələr və Novellalar, “Şərq-Qərb”, Bakı. 2006
2. Prosper Merime. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2013, 192 s.
3. Prosper Mérimée. Nouvelles, Moscou, 1976, p.68
4. Ги Де Мопассан Рассказы на французском языке, Издательство «Прогресс» 1974

Lüğətlər

1. İsmayılov B., Abdullayeva M. Müasir Fransızca-Azərbaycanca Lüğət, Bakı, “Nurlan”, 2005
2. Dictionnaires Le Robert. Veenstra, Heere Douwe, 1946
3. Dictionnaire de la langue française, Edition de la connaissance, 1995
4. Le Robert Micro Poche, Dictionnaire d'apprentissage de la langue française, rédaction dirigée par Alain Rey

